

Ecocritical Reading of Vladan Desnica's Novel *Pronalazak Athanatika* [The Discovery Of Athanatik]*

Goran Đurđević

ORCID: 0000-0002-9002-8132

* This version of paper has been translated from Croatian original: G. Đurđević, 2018, Ekokritičko čitanje romana Vladana Desnice (An Ecocritical Reading of Vladan Desnica's Novel *Pronalazak Athanatika*), in: *Smrt u opusu Vladana Desnice I europskoj kulturi (Death in Vladan Desnica's work and European culture)*, eds. Drago Roksandić and Ivana Cvijović Javorina, Zagreb (Croatia), pp. 261-280. (in Croatian). I am grateful to editors and publishers for permission to re-print this article.

1. Introduction¹

The 1970s opened new roads and formulated new beliefs about human beings and the world. Socially and politically they derived from the events of 1968 and the changes attempted by student demonstrations, from growing colonization and the liberation of Third-World countries, and from resistance to American intervention in Vietnam and fears about a possible nuclear war between cold war rivals, as well as from the oil (energy) crisis. Such times, accom-

¹ I would like to thank Darija Đurđević and Professor Jožici Čeh Stergar for their assistance in procurement of literature, my colleague Vinko Tadić on wise advice, especially regarding historical sources, and Assistant Professor Suzana Marjanić and Assistant Professor Miranda Levanat- Peričić on their assistance in the formulation of this paper, as well as anonymous reviewers and editors on their constructive, creative and well-intentioned advice and patience.

panied by technological developments based on the advancement of the natural and technical sciences, the appearance of numerous inventions which made everyday life easier, and the accelerated creation of consumer society opened new possibilities for the creation of the world in line with contemporary challenges and issues which enabled the appearance and the beginning of ecological (green), feminist (gender and women's), peace (anti-war) and other movements. They look at the everyday with different eyes and open up space for new topics, allowing for the introduction of Postmodernism. And within Postmodernism the way was paved for, among other things, cultural studies, popular culture, ecocriticism, ecofeminism, linguistic turn, discourse analysis and many other subdisciplines, directions of study and theoretical and methodological innovations.²

Ecocriticism, as one of the more recent approaches, has opened different perspectives for cultural analysis – namely, the analysis of literature and the visual arts in the context of their contact with nature. The term was devised by William Rueckert in his article “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism” from 1978. He defined it as a connection between ecological concepts and literature.³ The first attempt at linking nature and literature, according to Peter Berry and Domagoj Brozović was Karl Kroeber's “Home at Grasmere: Ecological Holiness”, published back in 1974.⁴ Cheryll Glotfelty, the editor of *The Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*, gives the following definition:

Simply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment. Just as feminist criticism examines language and literature from a gender-conscious perspective, and Marxist criticism brings an awareness of modes of production and economic class to its reading of texts, ecocriticism takes an earth-centered approach to literary studies... all ecological criticism shares the fundamental premise that human culture is connected to the physical world, affecting it and affected by it. Ecocriticism takes as its subject the interconnections between nature and culture, specifically the cultural artifacts of language and literature...⁵

This subdiscipline gained prominence in the late 1980s and especially in the 1990s and 2000s, when relevant professional associations were founded (ASLE⁶ and EASLCE⁷), and proceedings published. American ecocriticism is directed toward nineteenth-century authors and their writing about nature (interpretation of wilderness, landscapes, motifs and themes), interpretation of what their orientation toward nature means, and celebration of

² In the vastness of titles on changes in different aspects of social reality in the seventies see: Thomas BORSTELMANN, *The 1970s. A New Global History from Civil Rights to Economic Inequality*, Princeton 2015. and Niall FERGUSON et al. (ed.), *The Shock of the Global. The 1970s in Perspective*, Harvard 2011.

³ William RUECKERT, “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism”, *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology* (eds. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm), Athens, Georgia 1996, 107.

⁴ Peter BERRY, *Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory*, Manchester – New York 2009, 240; D. BROZOVIĆ, „Čitati zeleno“, 29. See also Karl KROEBER, “Home at Grasmere: Ecological Holiness”, *Publications of the Modern Language Association of America*, 89/1974, no. 1, 132–141.

⁵ Cheryll GLOTFELTY, “Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis”, *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology* (eds. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm), Athens, Georgia 1996, XVIII. pp.xviii-xix.

⁶ For the organization *Association for the Study of Literature and Environment* see their official homepage <https://www.asle.org>.

⁷ Data on the professional association *European Association for Study of Literature Culture and Environment* are available on: <https://www.easlce.eu>.

nature as such, while British ecocriticism is more oriented toward the relationship between culture and nature through the prism of anthropocentric threats to nature (namely, the environment). One of the challenges, in Domagoj Brozović's opinion, is the lack of a core methodological and terminological literature,⁸ practices and patterns. Therein one of the crucial questions is who or what is at the center of ecocritical reading of literary works: man or nature? Ecocritics interpret nature and culture as phenomena, not as linguistic, artificial constructs.⁹

The relationship between nature and culture in ecocritical readings of literary works encourages analysis of Vladan Desnica's novel *Pronalazak Athanatika*. The writer's initial idea of a cure for immortality and the changes it caused in the world is a good basis for interpretation of the interrelations between culture and nature, and observations about nature as a subject, not only as a marginalized object.

The paper comprises three thematic units: an ecocritical approach to a thematic cycle (life – death – immortality) compared to *Homo Deus* by Yuval Noah Harari; an ecocritical analysis of rain as seen from the point of view of Susan Farrell's ideas; and an analysis of *Pronalazak Athanatika* in the context of two dystopian ecological/environmental novels in contemporary Croatian literature, *Planet Friedman* by Josip Mlakić and *Mjesečev meridijan* (The Moon Meridian) by Edo Popović, with a comparison to ecocritical readings of Louise Squire.

2. Life – Death – Immortality: an Ecocritical Approach to *Pronalazak Athanatika*

Already in prehistory people had created a binary system comprising life and death. And while the first binary of that system could clearly be discerned as man's birth and life, the other one – death – remained mysterious, mystical and challenging. For those reasons stories of immortality and the search for immortality as a victory over death of sorts appears in numerous myths, religions, works of art and literary works.¹⁰ In certain mythologies immortality is connected with certain plants, spatial characteristics (mountains, sea, unknown areas) or with the lives of heroes and gods.¹¹ On the other hand, most monotheistic religions perceive

⁸ Lately significant advances have been made in the field which is evident in the works of Derek Gladwin with a comprehensive bibliography and Simon C. Estok. See: Derek GLADWIN, "Ecocriticism", *Oxford Bibliographies* (<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0014.xml>); Simon C. ESTOK, "Teorija s ruba: životinje, ekokritika, Shakespeare", *Kazalište*, 11/2008, no. 35–36, 84–97.

⁹ See: D. BROZOVIĆ, "Čitati zeleno", 29–35.

¹⁰ See: Jacques CHORON, "Death and Immortality", *Dictionary of the History of Ideas* (ed. Philip P. Wiener), vol. 1, New York 1974, 635–646 (<https://web.archive.org/web/20070311081839/http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI/dhi.cgi?id=dv1-76>).

¹¹ For example *Epic of Gilgamesh* or *A Journey to the West* reveal images of a quest for immortality in Sumerian, and in Chinese mythology. The problem of the immortality phenomenon in Greek mythology is presented in the Myth of Sisyphus and his capture of Thanatos which stopped the dying of humans until Thanatos was freed. See: Reginald CAMPBELL THOMPSON, *The Epic of Gilgamesh: Complete Academic Translation. Translated from cuneiform tablets in the British Museum literally into English hexameters*, London 2007.; Wu CHENG'EN, *A journey to the West*, Beijing 1955.; "Sisyphus", *Encyclopaedia Britannica* (<https://www.britannica.com/topic/Sisyphus>).

death as a continuation of life in another world, depending on the circumstances and earthly life of a person.¹² In the contemporary twenty-first-century world, the story of immortality has resurfaced. Immortality is today not related to the discovery of a certain flower or leaf of a plant, to eating certain foods (fruit or vegetables), or going to the mountains or unknown places, as was the case in the pre-modern world. Instead it is related to attempts at prolonging human life through the use of different technological possibilities, including artificial intelligence, inventions, robots and similar novelties.

The second binary pair, which stems from the first (i.e. man's striving toward immortality), concerns a basic issue in ecocriticism, that is, the relationship between culture and nature. This dichotomy is best defined by William Howarth, who describes an eco critic as "a person who judges the merits and faults of writings that depict the effects of culture upon nature, with a view toward celebrating nature, berating its despoilers, and reversing their harm through political action."¹³

Writer Vladan Desnica dealt with death and immortality in many of his works, choosing them as a key topic, most prominently in his unfinished novel *Pronalazak Athanatika*. This short novel is structured as a dialogue between a narrator and Krezubi (Toothless man), the narrator's acquaintance who elaborates a new idea, namely, the plot of an unwritten novel. The story is set in an unidentified future (Desnica phrases it as "a few centuries into the future")¹⁴, in an unnamed and unknown land wherein a medication (a vaccine) is invented to cure death. Desnica's terminology should be underlined, as Krešimir Nemeč argues, since the writer used the following terms: *medication*, *hormone* or *X factor* instead of elixir to refer to the invention of *athanatik* (the name itself reveals what the medicine is about: *a thanatos* – against death), as well as *permanent regeneration* or *endless duration* instead of immortality.¹⁵ He thus additionally stresses the scientific element of the medication – in addition, he literally says that the medication is a product of scientific research – which differentiates Desnica from traditional approaches to immortality and searches for elixirs.

The plot further points to social and economic consequences. Initially, the invention led to euphoria, joy and celebration, which soon started to change with the introduction of state control. It was thus revealed that not all lives are equally valuable. Immortality is realized through a special institution called "Exemption from death:", which has generated different social groups (classes) eligible for the reception of *athanatik* in different ways. The structure is pyramidal and hierarchical and presents a flow of power from the president and prime minister downwards. Such a principle is justified in the novel by a common environmental

¹²This is in Christianity manifested as the existence of afterlife in terms of heaven, purgatory (recognized only by Catholics) and hell; Islam has a similar concept with *Jannah* (heaven) i *Jahannam* (hell), while in Judaism there are *shamayin* (heaven) and *gehenna* (hell). Similar concepts exist in Buddhism and Hinduism with different versions of hell with *Naraka* being the most well known. For details on afterlife see: "Zagrobni život", *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66705>).

¹³William HOWARTH, "Some Principles of Ecocriticism", *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology* (ur. Cheryl Glotfelty i Harold Fromm), Athens, Georgia 1996, 69. See also: Tjaša TRČEK, *Ekokritika – upodobitve narave v izbranih mladinskih delih*, diplomski rad, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2016, 3.

¹⁴Vladan DESNICA, *Pronalazak Athanatika*, Zagreb 2006, 8.

¹⁵Krešimir NEMEČ, "Pronalazak Athanatika – između utopije i distopije", in: V. DESNICA, *Pronalazak Athanatika*, 87

problem: a lack of sufficient quantities of food. Introduced measures lead to violence, theft, cheating, murder, rebellions and revolutions. The result is the establishment of a totalitarian state under the dictatorship of Maman-Mamon, who controls the life and death of his citizens. There soon follow murders, conflicts, and reuse of gas chambers, as well as the division of people in two groups: mortals and immortals. Even though the medication has been perfected into two subtypes – subtype A (which was effective in all kinds of death including violent death) and subtype B (which was effective only in death by natural causes) – the condition did not improve because of the lack of food and the consequences of medication-related disturbances) caused additional problems. The end sees the destruction of the medication, i.e., people choosing mortality over immortality. The relevance of the topic at the beginning of the twenty-first century is reinforced by the appearance of the international bestseller by Israeli historian Yuval Noah Harari, titled *Homo Deus* with the meaningful subtitle *A Brief History of Tomorrow*. It is a sequel to his first bestseller *Sapiens*, subtitled *A Short History of Humankind*. In *Sapiens* Harari explains, by presenting four revolutions – cognitive, agrarian, unificational and scientific – how humanity reached its present level, while in *Homo Deus* he tackles the issue of the future.¹⁶ In the Introduction, Harari gives a short overview of history from the point of view of victory over war (he states that chances of suicide are far greater than of death in war), hunger (there is more overweight than hungry people), and disease (most contagious, epidemic diseases have been eradicated). That part of the book, as Tizian Raspor argues, is characterized by optimism.¹⁷ The first chapter is actually Harari's explanation of humanity's past, from the beginning of *Homo sapiens* until the present day, where he labels man the most powerful being on Earth. Echoing what he stated in *Homo sapiens*, the author explains that this is the result of the creation of the collective imagination, which was converted into myths, thus enabling the creation of an interconnected community comprising people unknown to one another. Such a situation enabled the creation of nations, money, religion, human rights, laws and the like. Among other terms, he singles out the term "algorithm" as a source of conclusions and decision-making (instead of intuition). In the second chapter, he takes a step further, showing unreconciled differences between power and sense, stating that by choosing power an individual comes closer to the status of a divinity (in traditional religions) because he manages to control and coordinate different processes. In the last chapter, he discusses the idea of dataism (data religion) as a new "religion" based on the power and importance of information and the projection of a future in line with new technological achievements stating the consequences on social processes with the possible additional rise of social inequalities.¹⁸

The most important subchapter for our topic is titled "The Last Days of Death." Harari presents his thesis on immortality with a story about the sanctity of human life, which is evident

¹⁶Yuval Noah HARARI, *Sapiens. A Brief History of Humankind*, Signal Books 2011. See also: Goran ĐURĐEVIĆ, "Yuval Noah Harari, *Sapiens: kratka povijest čovječanstva*, Fokus, Zagreb 2015, p. 479.", *Historijski zbornik*, 68/2015, no. 1, 203–205.

¹⁷Tizian RASPOR, „Yuval Noah Harari, *Homo Deus. Kratka povijest sutrašnjice*, Croatian translation: Marija Perišić, Fokus komunikacije, Zagreb 2017, p. 461“, *Historiografija.hr* (<http://www.historiografija.hr/?p=5663>).

¹⁸Yuval Noah HARARI, *Homo Deus. A Brief History of Tomorrow*, HarperCollins, 2018. See also: Goran ĐURĐEVIĆ, "Yuval Noah Harari, *Homo Deus: kratka povijest sutrašnjice*", *Ekonomika i ekohistorija*, 13/2017, 177–178.

in numerous legislative acts as well as in everyday life. He stresses, however, that religions (Christianity, Hinduism, Judaism) have a different attitude about death because without it a whole series of religious concepts held in those communities – including heaven, hell and reincarnation – becomes impossible. Contemporary man, according to Harari, dies as a result of technical problems – the heart stops beating, a central artery gets clogged, cancer cells spread all over the body, the heart is not getting enough oxygen, or there is a genetic mutation of cells. His thesis on death can best be summarized as follows: “If traditionally death was the speciality of priests and theologians, now the engineers are taking over.”¹⁹ He believes that there is always a technical problem in the background, even when it is adverse weather conditions, car accidents and similar adversities that bring death as a result. He argues that *Google*, a search engine and one of the most powerful companies, has invested a lot of funds in research and the fight against death, engaging two prominent scientists and “promoters” of immortality – Ray Kurzweil and Bill Maris. Furthermore, Google is not the only company from Silicon Valley investing in such research. Immortality will generate different social changes in job selection, career course, marriages and family structure, and in parenting. Harari ends the chapter with a warning about what might happen once science creates the conditions for immortality. He assesses that there will be conflicts, wars and fights for immortality, which will cast a shadow on the conflicts fought thus far, as the fear of death will be replaced by wars, that is, fights for immortality.²⁰

Comparing the two authors, Desnica and Harari, it becomes evident that, irrespective of the time difference, they are both writing about the same thing from a similar viewpoint, yet with different results. They both write about immortality as a phenomenon of the future based on science and technology. And this is where we encounter the first difference: Desnica places the source of immortality in a medication, while immortality is for Harari related to technological advancement (organ replacement surgery as a result of the development of robotics and healthcare technology products). The principle of immortality medicine points to a link between a traditional understanding of reaching immortality (medicinal herbs and certain foods) with the attainments of that age (the invention of a medication). In other words, Desnica approaches the issue of immortality and mortality as an illness of a kind, and imagines what kind of events and consequences a preventive medication, one that prevents death and dying, might have. Harari's approach is similar to that of contemporary engineers. He looks at the human body as a mechanism with parts that have an expiration date, and are upon expiry replaced, which makes the mechanism more or less permanent. Desnica makes an interesting connection between tradition (a unique concoction which he calls a medication) and a scientific approach (systematic research, invention) in his approach to mortality. He thus made a bridge between tradition and the latest approaches, such as Harari's. In Desnica's *Pronalazak Athanatika* there is a contrast between a medication and an invention, which is always a product of technological and scientific work, and is thus as an idea (and realization) distant from traditional quests for cure for immortality in nature (by choosing a certain herb, travelling in distant, exotic and unknown places). This detachment, irrespective of its partially still leaning on tradition (since it is a concoction we are talking about), reveals the extent to which man

¹⁹Y. N. HARARI, *Homo Deus*, 26.

²⁰*Ibid*, 25–30.

has, through planning and producing *athanatik*, abandoned nature as an entirety in which he lives and acts, and of which he became the hegemon.

Both Harari and Desnica see mortality as a scientific and technical problem which can be solved with the development of science and technology. Such an approach to death as an illness, a technical lack, and envisioning a solution in that direction points to the exclusion of man from nature (whose life cycle is delimited by birth, life and death) as its superior, that is, its master, who creates a solution for the extension of life and the absence of death. Other animate beings have no possibility of achieving immortality, which additionally separates humankind and disrupts its relations with nature, revealing the domination and creating antagonisms between man and others (whereby I understand all animate and inanimate beings and all of nature). The expectations which people have, at the peak of cultural and scientific achievement and immortality, lead to unexpected consequences: alienation from nature (and thus also man), which results in disrupted relations toward nature (as well as society in terms of the creation of totalitarian regimes).

The second difference is to be found in the term “immortality”. In Desnica’s text the invention of two types of *athanatik* (A and B) refer to different types of death – of natural causes and violent (that is, unnatural) death. Harari, on the other hand, has a reservation toward unnatural death believing that some people shall die in accidents and war conflicts, and therefore uses the term “non-mortality” instead of “immortality”.

The third part refers to consequences. Immortality for Desnica in this novel has a pessimistic character because equality is lost in death, which leads to the creation of large social differences in power structures, which ultimately leads to the creation of totalitarian regimes which, initially controlling life, lead to an all-encompassing control of life and death. This erases all hope of equality (equality in death and the interpretation of life on earth in the afterlife gave comfort and hope to numerous religious inhabitants of the planet). However, Desnica’s ending opens a possibility of a positive ending, even though people are mortal once again. In Harari’s text immortality is (as a phenomena of the future) also given pessimistic characteristics because it is not deemed a final goal, but a means of creating *Homo Deus* out of *Homo sapiens*. Immortality fits into a whole as the first element in a sequence: immortality, happiness, divinity. In an interesting sentence, Harari shows what immortality could be (and to whom): “If Kurzweil and de Grey are right, there may already be some immortals walking next to you on the street – at least if you happen to be walking down Wall Street or Fifth Avenue.”²¹ He thus stresses social stratification with regard to immortality, since those with the greatest amount of money will secure the said privilege. Also, as a historian he is aware of former fights and conflicts within societies and states, as well as between individual states, and assesses that great wars and conflicts will arise in the fight to reach immortality.

Such cataclysmic predictions are given by both Harari and Desnica. They both see immortality as a source of new, even fiercer and more dangerous wars whose intensity and meaning shall surpass all previous conflicts. Accordingly, additional social stratification will arise. However,

²¹Ibid, 27.

Desnica and Harari foresee different results: in Desnica's text it leads to the creation of totalitarian regimes, while Harari assumes there will be a war with an uncertain ending because instead of the former economic inequality there is now biological inequality. The pessimism of both authors is connected with alienation from nature. As far as the nature – culture dichotomy is concerned, in both texts culture is in a superior position. The initial idea of man as an immortal, creator and master (in *Homo Deus*) is at its core unnatural. Because of its unnaturalness, its realization also has unnatural consequences, since both systems (totalitarian regimes and wartime events) imply supreme masters (people, namely, parts of political, military and economic elite) over others/Others (including the rest of humankind, as well as all other beings and nature).

Thus a parallel analysis of these two texts leads us to an analysis of the endings. Both authors leave open the possibility of a positive ending, namely, the possibility of choosing a positive path toward the future. The authors share a humanistic worldview which is to be incorporated into science and scientific achievements. Harari sees the right path in the choice for joint global management instead of the current national management. Desnica underlines reason and rational solution in combination with empathy as a right way into the future. The choice of a positive solution and a positive way forward that will prevent pessimism and sinking into the unnatural decadence of humanity's superiority and self-sufficiency is directly connected with renunciation of immortality as the peak of unnaturalness, which negates the connection and interrelation with nature seen as an entirety made up of man with other animate and inanimate beings.

The comparison of Desnica and Harari so far boils down to an anthropocentric approach based on the direct social circumstances of (potential) immortality. In other words, we have analyzed the cultural (civilizational) component, while the environment and nature have been neglected. The relationship between culture (civilization) and nature (environment) varies in the definitions of individual ecocritics.²² Irrespective of how we interpret it, it undoubtedly exists. In both works discussed above, nature is not clearly outlined as a central subject. Rather the authors deal with the social consequences of immortality. Still, nature is not just an object, but an important factor in this interrelation. Therefore, we can ask ourselves to what extent has man decided to leave this natural cycle (constituted by him in conjunction with all animate, and consequently all inanimate beings, as well), proving his superiority (or, as Harari explicitly says, by becoming god), his manifest aspiration toward immortality. Thus man (as well as with his relationship toward diseases, hunger and overcoming natural disasters) leaves the interrelation with other living beings by becoming a superior external element. The victory over death, as an inseparable part of nature and the life cycle of all living beings, is man's victory over the mystical and the unknown, which contributes to his abandonment of his links with nature. Such an abandonment of his relation with nature, concurrently with an increase in technological achievements (both Harari and Desnica link immortality with the pharmaceutical industry, robotics and technology) results in the dissolution of existing ingrained social relations, as well as the creation of unnatural (and thus also anti-human)

²²For example, Greg Gerrard believes that the challenge of ecocriticism is to always have in mind the ways in which nature is built by culture, and on the other hand, that it exists as a fact. See: Greg GERRARD, *Ecocriticism*, Abingdon 2004, 10.

interrelations, associations and social changes. Finally, betting everything available on development, technological and scientific achievement, and capital increases leads humanity into conflicts with nature wherein man cannot win, and everybody loses.

Ecological problems which should be analyzed here include the interrelation of food and the environment, and ideas about disease and animals. Desnica underlines that food was the biggest problem following the discovery of *athanatik* since Earth became insufficient to sustain the ever increasing number of people.²³ Immortality thus became a serious ecological problem. Desnica contrasts basic needs with the characteristics of animate beings (nutrition, namely, eating as a process of sustaining life and mortality/immortality) presenting this interrelation as a paradox, since people, wishing to attain the desired ideal of immortality and disregarding all other factors of the natural cycle, create a situation wherein there is a lack of food, which is a basic necessity for life and a prerequisite for all other achievements. It is a road toward dystopia wherein man's attempt at mastering life and death (in terms of immortality) necessarily leads to the destruction of nature, destruction of the environment and to dehumanization.

Animals are in Desnica's novel mentioned only twice. The first animal mentioned at the very beginning of the novel is a wolf, and it is mentioned in the context of the characteristics of life as it was in the past:

Human words and fears come in and out of style. What a large share of thoughts and feelings of the ancient man was occupied by the word wolf! Almost his entire life was "marked by wolf"! And who thinks about the wolf these days? Whom would it occur to fall ill of lynathropy? Man is today more afraid of death...²⁴

The second time an animal is mentioned it is in comparison with the people in the era of the *athanatik*, who became beasts:

We have said: people have become beasts. And thus all discipline and obligations, all moral and other principles, respect, consideration, prejudices or whatever you want to call those, all of them ceased to exist. Since they were now beasts, humans did not know anymore what is reckoning, appropriateness, tactics and tactical caution, appropriate economizing of powers, or wise watching of your own head. They rushed insanely towards ruin, dying like flies – but dying.²⁵

Mentioning a wolf in this case points to medieval images of werewolves as scary beings and the fear they generated in people in the past, which disappeared with the discovery of *athanatik*.²⁶ It is also a comparison of human behavior with a beast's, namely, it is the use of the word

²³V. DESNICA, *Pronalazak Athanatika*, 21.

²⁴*Ibid*, 8.

²⁵*Ibid*, 62. A very similar quote, almost identical is also on page 72, with the editor's note about the repetition of a part of a text.

²⁶For werewolf, lycanthropy in popular culture with examples from Croatia see: Ingrid KIRŠA, *Likantropija u popularnoj kulturi*, diploma paper, University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies, Department of Croatology, 2017.

“beast” (in its direct meaning of a genus of terrestrial mammals) as a metaphor for an unregulated, wild community or a group of individuals which functions in a dystopia in which *athanatik* has been invented and on which it has an effect, and which stands in opposition to established social norms, relations and rules of behavior. The choice of this word is important, as it has a strong symbolic message about something foreign to people. With it Desnica shows the consequences of uncontrolled technological development to be pessimism, the destruction of social norms and hopelessness. Precisely because of the natural balance between people and other co-beings (because people achieve immortality and thus become both literally and symbolically superior), a pessimistic dystopia appears as the answer, with the writer leaving the possibility of an optimistic ending.

Vladan Desnica mentions transposing certain social relations onto diseases, with certain rules being laid:

So that it does not by some wild chance happen that a patient, instead of cancer, dies of infection! Because, in the internal communication among diseases there is a gentlemen's agreement. There is no grabbing or overtaking. Perhaps only, and that in extraordinary situations exclusively, some new ill-mannered disease which does not yet know the rules of the game, might cut ahead with its fork. But gets clapped on the back of the hand immediately. Because here the perfect respect of reservations reigns. Thus, for example, if someone dies of cancer, it is completely out of the question that he might, say, have a stroke. He can French kiss the pestilent (*empestés*), he can jump head first into cold water sixteen times a day, he still will not get the plague or a pneumonia!²⁷

The idea of presentating the relations among diseases as a transposition of social relations can be interpreted as a networking and linking of natural phenomena (which is what diseases are), animate beings (from man to different microbes, viruses and bacteria) and social relations. Thus we have a network established between nature and society, since certain social knowledge and relations can be applied to nature and vice versa, which points to the unity of all animate and inanimate beings in a single entirety, which is nature on Earth.

In Harari's text the power contained in people is a source of danger for the entire planet, and people should ask themselves if the prevention of hunger, wars and diseases, with the accompanying economic growth, is in line with the needs of the Earth. Therefore, the author believes that ecological stability should be chosen if catastrophe is to be avoided.²⁸ Immortality as an unwanted consequence carries certain ecological problems for humanity, for other animate co-beings, and for the entire planet.

3. Rain as an Ecocritical Phenomenon

Nature (in the widest definition of the term), with all its different natural phenomena, is relatively common in literature. Numerous writers have used natural phenomena such as rain,

²⁷V. DESNICA, *Pronalazak Athanatika*, 15.

²⁸Y. N. HARARI, *Homo Deus*, 23–24.

sun, snow or wind to create an atmosphere, to symbolically express a state, feeling or action, or to otherwise contribute to the action in their works. Ecocriticism is defined as a linking of nature and literature, so natural phenomena are here not reduced to an analysis of symbols, nor are they merely a backdrop to a plot.

In addition to death, which is the underlying theme in *Pronalazak Athanatika*, another natural phenomenon is important for an ecocritical reading of the novel, that is, the rain. One of the basic assumptions of ecocriticism is linking nature – including all natural phenomena – with literature. Rain appears a few times in the novel. At the beginning, a rainy afternoon is mentioned, one during which the narrator sits at a café with Krezubi. The rain is focalized through the narrator. It's been raining steadily for days. The narrator thinks about the rain as water – how is it produced, where does it come from, is there a cycle or is this new water?:

Is it possible that it is ever new, unused water – where would so much of it come from! – or is it the same, used already once, in a closed circle, through canals and outlets it flows away into some underground reservoir, where it is quickly filtered and regenerated, pumped up again, and then from underneath again poured, drained, leaked... If that is so, then really, outside of some unforeseen malfunction in the engines, there is no deliverance!²⁹

The novel ends with rain falling evenly “as if it has always rained and as if it will rain forever.”³⁰

Desnica looks at rain at a few levels: a) on a symbolic level, comparing it with the passage of time as a constant in which either events evolve or nothing happens, yet it flows all the same (both rain and time); b) on a natural, namely technical, level, contemplating where it comes from and how it follows the natural cycle of circulation of water in nature, whereby he imagines the process as a series of technical solutions (reservoirs, pumps, filters); c) as a link between the narrator and rain which is “typical café rain”, thus linking the beginning and the end of the novel, since the rain keeps falling throughout.

It seems important to dwell on the technical level, namely the explanation of rain as a system of technical solutions for the circulation of water in nature. In addition to giving a gradational introduction to a novel where the peak of a technological civilization creating *athanatik* will be shown, such an approach to rain as a technical solution, instead of a common natural cycle, reveals how man of the future, man of the time of the *athanatik*, sees the world around him – not as sum of natural phenomena, which stresses the negation of nature.

Natural phenomena such as rain are relatively common in literature and have different symbolic meanings. If we apply Susan Farrell's idea of linking rain with death, which is what she does analyzing *Farewell to Arms* by Ernest Hemingway, to Desnica's text, his rain gets a new meaning not only as a backdrop to the plot, but also as a backdrop to the entire story about the relation between life, death and immortality. According to Susan Farrell, in *Farewell to Arms*

²⁹V. DESNICA, *Pronalazak Athanatika*, 7.

³⁰*Ibid.*, 80.

rain and death are linked through a fear of rain and the death connected with it.³¹ This is most evident in the following quote: "...I'm afraid of the rain because sometimes I see me dead in it. ... And sometimes I see you dead in it".³² If we apply that model to *Pronalazak Athanatika*, the rain at the beginning and end of the novel points to death, namely, to mortality, which is in the background of this dialogic novel, and the discussion on immortality between Krezubi and the narrator. Moreover, Desnica's words about rain being constant ("as if it has always rained and as if it will rain forever") additionally confirm this mortality, or the natural response to man's search for immortality. On the other hand, Desnica points to a problem of "malfunction and deliverance" from rain, thus showing that nature, together with its phenomenon rain, is not just a backdrop and a background to the novel's plot and to human life, but is also an active factor, equal to man and a constant in human life, shaping human life as a part of nature, which is in touch with natural phenomena (whether it be rain or death). This is the context that the beginning and end of the novel, where rain is described, should be interpreted.

4. *Pronalazak Athanatika* as a Forerunner of Environmental Ecological Dystopian Novels

Contemporary Croatian literature does not abound in dystopian novels,³³ works in which a dystopian future would be determined by environmental/ecological factors. The most representative examples are Josip Mlakić's *Planet Friedman* and Edo Popović's *Mjesečev meridijan*. The novel *Planet Friedman* is set on the polluted planet that the Earth became as a result of the victory of Milton Friedman's economic doctrines. People are divided into a number of categories, groups or zones: A – the privileged, B – persons which might become privileged, C – discarded persons. The zones are strictly divided. Gerhard Schmidt is a central figure in the novel. Although a member of the elite, in the course of the novel – thanks to his patient Paula Bolt, a successful athletic invalid – he gets a chance to look at and grasp the lives of other, deprived social groups. In a world without emotions or books, dominated by capitalism, corporations (governed by a council of twenty-five corporations, comprised of companies such as Rosche and Natto), and reality shows as the main standards of value, a world in which being successful is the most important thing, Schmidt, thanks to books by Shakespeare and Yeats – which do not exist in zone A – which he received from Paula, discovers his human dimension. Also important is the link between Gerhard and his father Andreas, who showed humanity by bringing medicine and vaccines to the diseased and those in need from the lower group (B) during a superflu epidemic, and was therefore punished and killed for his crime of mercy. Schmidt and Paula meet Blacktooth, the leader of the rebels who prints and distributes books. However, they soon get in his way, too, because he becomes a dictator after his victory. Gerhard speaks about history as a magnetic field with two poles – revolution and

³¹Susan FARRELL, "Rainy Day Blues: The Role of Weather in A Farewell to Arms", *College of Charleston Blogs* (<http://blogs.cofc.edu/hons110/files/2011/10/Rain-in-Hemingway.pdf>). See: Ernest HEMINGWAY, *A Farewell to Arms*, New York, Scribner, 19257.

³²E. HEMINGWAY, *A Farewell to Arms*, 54.

³³For a definition of the term and differences see: Miranda LEVANAT-PERIČIĆ, "Čitanje distopija iz aspekta različitih teorija žanra: Pavličić, Suvin, Frow", *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Vrsta ili žanr. Zbornik radova s XIX. međunarodnoga skupa održanog od 29. do 30. rujna 2016. godine u Splitu* (ed. Vinka Glunčić-Bužančić i Kristina Grgić), Split – Zagreb 2017, 249–258.

counterrevolution. *Planet Friedman* ends with Gerhard, Bruce – Gerhard's son, and Paula leaving for Ždralovi izvori (Crane's Springs), a place where they will be safe.³⁴

Mlakić's novel has numerous references to our world and its protagonists. For example, the most powerful man is called Steven Yobs. This reveals the dystopian future as implicitly present today. The novel also encompasses the global picture wherein we find ourselves.³⁵

Edo Popović wrote another novel, titled *Mjesečev meridijan* (The Moon Meridian), whose beginning follows Mirko Graf, a member of the Korov (Weeds) community, which grows organic products. Graf travels to Zagreb, presented as a dystopian city full of marginal social groups – the homeless, the unemployed, beggars. There he meets his acquaintance Josip Pavlović, a former SalarLab employee, now unemployed. People are divided into two groups in the novel, in accordance with their attitude toward the environment; the Poisoned – those who have destroyed the environment – and the Forgotten – those who live in central Europe in an oasis of unpolluted environment, drink water from the creeks, and feed on wild berries and animals. The main characters are a girl named Mila Salar – daughter of the SalarLab owner; the wealthy Zoran Salar, manager of the project of the Forgotten, a group of chosen men and women who live in an isolated location as pre-historical hunters and gatherers; and the young man Kaj – one of the Forgotten ones, whose father Jakov was in charge of inventing stories on the history and life of the Forgotten. The novel ends with Mirko's narrative about the Japodska valley, the place where the commune in which Mila, Josip, Kaj and others live is situated.³⁶ Popović's novel has numerous references to the present, since, in addition to certain imaginary and imagined events, it also includes events we were part of or have heard about.³⁷

Pronalazak Athanatika, as a significantly older predecessor to *Mjesečev meridijan* and *Planet Friedman*, can be comparatively analyzed with the two on a number of layers. Such a comparison reveals similarities in the pattern of changes, primarily referring to ecology and the protection of nature, that is, a lack of care about the environment (pollution, a devastated environment, death-immortality). The authors create a causal series because ecological changes, as a cause lead to significant consequences in terms of social changes – manifested in a society firmly divided into two (Desnica, Popović) or three groups (Mlakić). The ultimate consequence is the creation of a totalitarian world, whether it be a dictatorship with Nazi-fascist characteristics (Desnica) or an unscrupulous corporative-capitalist world (Mlakić, Popović). The projection of an ecologically polluted future and humankind walking toward an abyss is conditioned by enemies from the past (or present). Therefore, the fears of Vladan Desnica are directed toward a possible return of Nazism and fascism, which were recent memories in his lifetime, while the texts of the contemporary writers Popović and Mlakić are directed toward the negativity of a very current corporate and capitalist world. Gradationally laid out, Mlakić's society is a link between Desnica's and Popović's society, because the novel, in addition to corporate capitalism,

³⁴Josip MLAKIĆ, *Planet Friedman*, Zagreb 2012.

³⁵Strahimir PRIMORAC, "Imamo li komu slati poruke u boci?", *Vijenac*, 21/2013, no. 495 (<http://www.matica.hr/vije-nac/495/imamo-li-komu-slati-poruke-u-boci-21432/>).

³⁶Edo POPOVIĆ, *Mjesečev meridijan*, Zagreb 2015.

³⁷Strahimir PRIMORAC, "Potraga za svijetom slobode", *Vijenac*, 23/2015, no. 561–562. (<http://www.matica.hr/vije-nac/561%20-%20562/Potruga%20za%20svijetom%20slobode/>).

also introduces a dictatorship in which knowledge, emotions and the entirety of life as designed by the Maker, Friedman, is controlled.³⁸ This is how Mlakić describes the peak of corporate capitalism, which necessarily becomes a dictatorship and has totalitarianism as its basic goal.

All three authors present the indivisibility of man and nature and the consequences of attempts at its division. A lack of ties with nature and the destruction of relations with it – treating human culture, civilization and development as superior – lead to ecological problems which are necessarily reflected in social problems. This analysis leads to a very pessimistic view of such a dystopian future – destroyed, dehumanized, unnatural and anti-natural, wherein people also have no future, having destroyed it with their unnatural behavior.

The second layer of analysis is the analysis of the time of the action and its setting. Desnica and Mlakić create a far more indefinite world, without stating the year or years in which the action is set, without a detailed description of the setting, or of the territory in which the action unfolds. The only thing that can be said is that these territories and spaces are global, and many countries can be identified with them. Popović is far more specific (Zagreb, Japodska valley, Croatia, central Europe). Time wise, the action is set in an indefinite, yet near future.

The thematic cycle of immortality – death – life is common to all three authors. Desnica bases his entire novel on the theme of immortality and the discovery of *athanatik*, while Popović touches upon immortality only marginally, with the most illustrative part being the link between immortality and money (capital), namely, the replacement of deteriorated organs. Here Popović comes close to Harari's understanding of immortality. Mlakić presents death without any emotions or empathy. He observes everything in terms of success, benefits and personal advancement through greed. In relation to Popović's and Mlakić's texts, we can talk here about mortality, namely, the death of planet Earth as a result of long-term pollution and ecological problems. Desnica foreshadows one such ecological problem in his description of the shortage of food following the discovery of *athanatik*. All three authors make a connection between the immortality of an individual and the mortality of nature, which ultimately, in the long run, leads to the mortality of humankind.

These works can also be analyzed through the binary pair: freedom – domination. Common to all three authors is the creation of a world of domination and power, where the privileged (if we imagine them as a group) dominate all others, and humanism as a determinant is completely lost in this future built on – or perhaps, better said, lost due to – ecological problems. Therefore, freedom becomes the most important term through which Desnica's, Mlakić's and Popović's texts should be analyzed. Matko Vladanović states the following of Popović's novel: "In a sea of false information, imposed and constructed identities, manipulation and propaganda the answer to the question of the meaning of freedom is different for each individual."³⁹ These words describe the notion of freedom in these works excellently, irrespective of certain common characteristics among individual characters. Between domination and superiority,

³⁸Tea ŠITUM, "Planet Friedman", *Citajme.com* (<http://citajme.com/planet-friedman/>).

³⁹Matko VLANANOVIĆ, "Edo Popović: Mjesečev meridijan", *Moderna vremena* (<http://www.mvinfo.hr/clanak/edo-po-povic-mjesecev-meridijan>)

as a binary pair, and freedom is in an indivisible relationship with the natural, a devastated environment. In all three works there is the domination of man (as a corporate, rational, technological being) in contrast with the freedom of other animate beings, and the freedom of man (an individual who has emotions and empathy, which make up part of the natural balance and cycle of life). Having analyzed freedom and domination, we now arrive at the issue of the authors' projections for the future and the end of the novels. Desnica's and Mlakić's endings offer optimism: in Desnica's text there is the final destruction of *athanatik*, and Mlakić opens up an unspoiled world (*Ždralovi izvori*) as a place for a new beginning, although with a degree of skepticism (an open question about messages in the bottle).⁴⁰ Popović's end has some optimistic inklings because it enables different ideas of freedom defined in accordance with the desires of each individual character (the journeys of Kaj and Josip, Mirko's contemplation of the future, and the places we can visit and where we can stay).⁴¹ A common characteristic among all of these endings is that optimism lies in a certain form of return to nature – in Desnica it is the destruction of the anti-natural *athanatik*, which destroys the natural balance; in Mlakić it is the departure to a protected space, one wherein the natural balance is not destroyed; and in Popović, similarly, it is a journey, a search for freedom and for places with an undestroyed nature.

Using the methodology presented in her article "Death and the Anthropocene: Cormac McCarthy's World of Unliving," where she refers to the ideas of Paul Crutzen about the Anthropocene, a geological era dominated by man's impact on geological and environmental changes, and the ideas of Jacques Derrida on death, Louise Squire reframes literary theory and analysis of literary works. She analyzes a literary work by Cormac McCarthy using the experience of death as described by Jacques Derrida: "Learning to live should mean learning to die, learning to take into account, so as to accept, absolute mortality (that is, without salvation, resurrection, or redemption – neither for oneself nor for the other) ... to philosophize is to learn to die."⁴² Furthermore, Squire contemplates the extent to which two Derrida's concepts of death and the archive are applicable to literary works: "the impossibility of our discovering death's 'border' as such, and, b) the 'thinking' of ends by which deconstruction becomes responsible for a future beyond experience, then the Anthropocene era may be a time wherein what we fear is contamination of the archive by the physical events it has led towards, hence it deconstructs (while we seek to reconstruct) who we [think we] are."⁴³ She wonders whether death and the Anthropocene can be linked as two concepts, and whether the concept of Derrida's archives can be read as a matrix in selected literary works (which is what she does in the works of Cormac McCarthy). Linking ecocriticism and deconstruction is an open question in the contemporary methodology of ecocriticism and the formulation of its relation with postmodernism. Irrespective of their common roots in poststructuralist analyses, postmodernism and ecocriticism differ when it comes to deconstruction. This is how Domagoj Brozović discussed it:

⁴⁰J. MLAKIĆ, *Planet Friedman*, 253.

⁴¹E. POPOVIĆ, *Mjesečev meridijan*, 171.

⁴²Qtd. After: Louise SQUIRE, "Death and the Anthropocene: Cormac McCarthy's World of Unliving", *The Oxford Literary Review*, 34/2012, no. 12, 21.

⁴³*Ibid*, 218.

What differentiates ecocriticism from mainstream Poststructuralism is the development of a mature counter-system to the postmodernist inclination to unrestrained symbolic, linguistic and cultural play, where a reconstructive approach to language with a firm support of the superstructure of nature is advocated. Behind the seemingly main ecocritical problem of the link between the environment and discourse an axiom about extra-textual and extra-discursive nature is developed which openly problematizes deconstructive erasure of the relation with a real referent which can potentially result in serious epistemological consequences for contemporary literary and cultural theory, and be the incentive for the reconstruction of the notion of poetic representation, which postmodernism treats as *a priori* inadequate. The ecocritical challenge of postmodernism and a key issue is who can discursively and materially be linked again.⁴⁴

The opinion of Domagoj Brozović and the authors to whom he refers is one of the possible interpretations of the relationship between postmodernism and ecocriticism.⁴⁵ However, I would like to cite Timothy Morgan who believes that deconstruction is a secret friend of ecocriticism,⁴⁶ and say that a connection can be made between ecocriticism and postmodernism.

The ideas of Louise Squire on the link between death and Derrida's archives can be applied to ecocritical readings of the works discussed here by Desnica, Mlakić and Popović. Ecological disaster is an inevitable consequence of man's actions in the Anthropocene, and our behavior in the present and in the future shall advance this process. To what extent does it pay to live in the worlds of *Pronalazaka Athanatika*, *Planet Friedman* and *Mjesečev meridijan*? In the worlds of different types of terror, control and monitoring with very clear and pronounced divisions of people? These novels, and especially Mlakić's and Popović's novels, remind us of Derrida's idea of archives, where most characters do not have any connection to the past. Exceptions are characters who are anarchists and their leaders, later Schmidt and Paula in Mlakić, the Forgotten, Mila and Mirko in Popović, who facilitate a departure from the polluted world and planet by remembering the past and preserving certain values from the past, such as books, reading, emotions (in Mlakić), or life in harmony with nature (in Popović). In Desnica's text "promatrači" (observers) – a collective term for people "who outlive history and observe its funeral," come closest to it;⁴⁷ as well as the heretics who wanted to know the truth. It is precisely the connection with the past that has opened the possibility for change and optimism. I believe that the interruption of relations with nature has necessarily led to the interruption of relations with history and tradition. These relations are reflected in the pessimism awaiting us in a dystopian future. A source of optimism lies in reconnecting with nature and rebuilding relations with the past. Human emotions, empathy, individual bravery, hope and rational approach allow for traces of a better life in the future.

⁴⁴D. BROZOVIĆ, "Čitati zeleno", 31.

⁴⁵For different opinions on the relationship between postmodernism and ecocriticism see: Serpil OPPERMANN, "Theorizing Ecocriticism: Toward a Postmodern Ecocritical Practice", *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 13/2006, no. 2, 103–128.

⁴⁶Timothy MORTON, "Deconstruction and / as Ecology", *The Oxford Handbook of Ecocriticism* (ed. Greg Garrard), Oxford 2014, 291–304.

⁴⁷V. DESNICA, *Pronalazak Athanatika*, 64.

5. Concluding Remarks

An ecocritical reading of the novel *Pronalazak Athanatika* underlines two natural phenomena. The first is the idea of death and immortality as a basic motif in the novel and the central axis of the plot. Comparing and linking⁴⁸ the works of Vladan Desnica and Yuval Noah Harari, we observe that both of them, having analyzed the potential of immortality, see a series of issues it opens up – from ecological and social problems to economic and political changes. Irrespective of the differences in the way immortality is achieved – Desnica’s discovery of a medication or Harari’s technical solutions – they both come to similar conclusions, whereby immortality is conditioned by scientific research and has widespread consequences in terms of social changes, which lead to permanent and dangerous conflicts. These conflicts stem from man’s attempts at supremacy over nature and other animate co-beings, basing these attempts in the technological dimension and so-called development and advancement, exclusively. Nature becomes an object of man’s road to superiority which is presented in attempts at immortality and the finding of solutions for it as the peak of technological and scientific success. Therefrom stems man’s self-sufficiency, which necessarily leads to existential, and then social, crises in which that same man becomes a loser trying to rule nature, simultaneously separating himself from it.

The second phenomenon analyzed through ecocriticism is rain. I believe that with his description of rain at the beginning and end of the novel, Desnica contrasts the discussion of the narrator with Krezubi on immortality, because rain, if interpreted pursuant to the readings of Hemingway, denotes death, or in this case, the mortality of people. Rain is presented as a technical problem, and not a natural phenomenon, because man from the *athanatik* era rejects natural phenomena and interprets the world around him in terms of technological processes exclusively. This additionally underlines the separation of man from nature. By mentioning rain at the beginning and end, irrespective of the plot concerning immortality, the writer indirectly warns of the permanent mortality of man and presents nature as an active factor, and not just as a backdrop for man’s actions. The question of to what extent *Pronalazak Athanatika* corresponds to the genre characteristics of speculative fiction according to the analysis of Miranda Levanat Peričić remains open:

The alternative world in these novels is twice removed from the author’s empirical reality – in time, which is the future, and in nationally unmarked cultural space. Therefore, the meta-genre characteristic of dystopia in Croatian literature is reflected in the fact that the Croatian novel projects the history of the future in a different literary tradition, most commonly that to which dystopia originally belongs.⁴⁹

I believe that *Pronalazak Athanatika* comes close in terms of genre to speculative fiction. Not defining the setting and time of action is indicative of this. The novel could therefore be

⁴⁸For the possibility of comparing and connecting in historical studies see: Diego OLSTEIN, *Thinking History Globally*, New York 2015, 59–98.

⁴⁹Miranda LEVANAT-PERIČIĆ, “Metažanrovska obilježnost spekulativne fikcije u hrvatskoj književnosti: od Šuffiaya do Mlakića“, *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Fantastika: problem zbilje. Zbornik radova sa XVIII. Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2015. godine u Splitu* (ed. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić and Andrea Meyer-Fraatz), Split – Zagreb 2016, 316.

grouped among similar lines as *Planet Friedman and Mjesečev meridijan*. In addition to the common environmental cause of the problems, there is the social division into a privileged class – irrespective of whether or not they are immortal; it is those with social and economic power – and everyone else. The ecological cause of the problems results in social changes and an ever larger and clearer social differentiation which ends in totalitarian systems – fascism, Nazism and corporative capitalism in all its variants.

Desnica's idea about the immortality of people in comparison with the death of planet Earth is interesting and detectable in Popović and Mlakić, as well. Can the two arguments be linked? What is the maximum number of people who can live on Earth at the same time?⁵⁰ What impact will that have on the environment?⁵¹ To what extent shall human actions and the desire for power, including immortality, contribute to the extinction of species on the planet? What will be the social consequences of the ecological changes we are witnessing (global warming, melting of glaciers, expansion of deserts, destructive storms, wars for energy sources and water, pollution of air, water and soil, overuse of natural resources, etc.)? These questions are just an incentive for contemplation and additional work, especially in the context of artificial intelligence, bioengineering and potential immortality or non-mortality in the future.

The importance of *Pronalazak Athanatika* lies in the link with the very topical issues of life and death as a relation toward overcoming death with immortality, a method for contemplating the latter which is important for its relation with Harari, as well as contemporary challenges posed by death and its avoidance. Desnica can be considered a predecessor who correlates with current scientific considerations (Harari) and literary works (Mlakić, Popović) in warning that ecology and ecological factors (immortality and population increase, lack of food) can have a serious influence on social changes, the division of power, and formulation of our future. From a work of speculative fiction, Desnica's *Pronalazak Athanatika* thus becomes a signpost for the near future and the challenges it brings. Deliberation on the choices and the humanistic outlook are steps toward a better and more enjoyable future for all of humanity, the animate world and planet Earth, which could be formulated as the joint conclusion of Vladan Desnica, Yuval Harari, Josip Mlakić and Edo Popović.

translated by Tihana Klepač

⁵⁰According to UN research a significant growth to about 11.2 billion people is expected by 2100. See: *World Population Prospects. The 2015 Revision. Key Findings and Advanced Tables*, New York 2015, 2 (https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf)

⁵¹See: Dražen ŠIMLEŠA, *Ekološki otisak. Kako je razvoj zgasio održivost*, Zagreb 2010.

References

- Peter BERRY, *Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory*, Manchester – New York 2009
- Thomas BORSTELMANN, *The 1970s. A New Global History from Civil Rights to Economic Inequality*, Princeton 2015
- Domagoj BROZOVIĆ, "Čitati zeleno. Ekokriticizam – neprepoznata mogućnost suvremene hrvatske znanosti o književnosti", *Književna smotra*, 44/2012., no. 164–165, 29–35
- Reginald CAMPBELL THOMPSON, *The Epic of Gilgamesh: Complete Academic Translation. Translated from cuneiform tablets in the British Museum literally into English hexameters*, London 2007
- Wu CHENG'EN, *A journey to the West*, Beijing 1955
- Jacques CHORON, "Death and Immortality", *Dictionary of the History of Ideas* (ed. Philip P. Wiener), vol. 1, New York 1974, 635–646, https://archive.org/details/dictionaryofhist0000unse_s0k4
- Vladan DESNICA, *Pronalazak Athanatika*, Zagreb 2006
- Goran ĐURĐEVIĆ, "Yuval Noah Harari, *Homo Deus: kratka povijest sutrašnjice*", *Ekonomski i eko-historija*, 13/2017, 177–178
- Goran ĐURĐEVIĆ, "Yuval Noah Harari, *Sapiens: kratka povijest čovječanstva*, Fokus, Zagreb 2015, 479 pp.", *Historijski zbornik*, 68/2015., no. 1, 203–205
- Simon C. ESTOK, "Teorija s ruba: životinje, ekokritika, Shakespeare", *Kazalište*, 11/2008., no. 35–36, 84–97
- Susan FARRELL, "Rainy Day Blues: The Role of Weather in A Farewell to Arms", *College of Charleston Blogs* (<http://blogs.cofc.edu/hons110/files/2011/10/Rain-in-Hemingway.pdf>).
- Niall FERGUSON et al. (ed.), *The Shock of the Global. The 1970s in Perspective*, Harvard 2011
- Greg GERRARD, *Ecocriticism*, Abingdon 2004
- Derek GLADWYN, "Ecocriticism", *Oxford Bibliographies* (<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0014.xml>).
- Cheryll GLOTFELTY, "Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis", *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology* (ed. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm), Athens, Georgia 1996., XV–XXXVII
- Yuval Noah HARARI, *Homo Deus. A Brief History of Tomorrow*, Harper Collins, 2018
- Yuval Noah HARARI, *Sapiens. A Brief History of Humankind*, Signal Books, 2011
- Ernest HEMINGWAY, *A Farewell to Arms*, New York, Scribner, 1957
- William HORWATH, "Some Principles of Ecocriticism", *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology* (ed. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm), Athens, Georgia 1996, 69–91
- Ingrid KIRŠA, *Likantropija u popularnoj kulturi*, diploma paper, University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies, Department of Croatology, 2017
- Karl KROEBER, "'Home at Grasmere': Ecological Holiness", *Publications of the Modern Language Association of America*, 89/1974., no. 1, 132–141
- Miranda LEVANAT-PERIČIĆ, "Čitanje distopija iz aspekta različitih teorija žanra: Pavličić, Suvin, Frow", *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Vrsta ili žanr. Zbornik radova s XIX. među-narodnoga skupa održanog od 29. do 30. rujna 2016. godine u Splitu* (eds. Vinka Glunčić-Bužančić and Kristina Grgić), Split – Zagreb 2017., 249–25.
- Miranda LEVANAT-PERIČIĆ, "Metažanrovska obilježnost spekulativne fikcije u hrvatskoj književnosti: od Šuffiaya do Mlakića", *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Fantastika: problem zbilje. Zbornik radova sa XVIII. međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2015. godine u Splitu* eds. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić and Andrea Meyer-Fraatz), Split – Zagreb 2016, 307–318
- Suzana MARJANIĆ, "Književni svjetovi s etnološkom, ekološkom i animalističkom

- nišom“, *Narod- na umjetnost*, 43/2006., no. 2, 163–186
- Suzana MARJANIĆ, “Zoosfera Tita Andronika: ljudska, previše ljudska bestijalnost“, *Treća*, 10/2008., no. 2, 59–82
- Josip MLAKIĆ, *Planet Friedman*, Zagreb 2012
- Timothy MORTON, “Deconstruction and / as Ecology“, *The Oxford Handbook of Ecocriticism* (ed. Greg Garrard), Oxford 2014., 291–304
- Krešimir NEMEC, “Pronalazak Athanatika – između utopije i distopije“, in: Vladan DESNRCA, *Pro- nalazak Athanatika*, Zagreb 2006, 81–94
- Diego OLSTEIN, *Thinking History Globally*, New York 2015
- Serpil OPPERMAN, “Theorizing Ecocriticism: Toward a Postmodern Ecocritical Practice“, *Inter- disciplinary Studies in Literature and Environment*, 13/2006., no. 2, 103–128
- Edo POPOVIĆ, *Mjesečev meridijan*, Zagreb 2015
- Strahimir PRIMORAC, “Imamo li komu slati poruke u boci?“, *Vijenac*, 21/2013., no. 495 (<http://www.matica.hr/vijenac/495/imamo-li-komu-slati-poruke-u-boci-21432/>).
- Strahimir PRIMORAC, “Potraga za svijetom slobode“, *Vijenac*, 23/2015., no. 561–562 (<http://www.matica.hr/vijenac/561%20-%20562/Potruga%20za%20svijetom%20slobode/>).
- Tizian RASPOR, “Yuval Noah Harari, *Homo Deus. Kratka povijest sutrašnjice*,” prevela s engleskog Marija Perišić, Fokus komunikacije, Zagreb 2017, 461 no. “, *Historiografija.hr* (<http://www.hi-storiografija.hr/?p=5663>).
- William RUECKERT, “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism“, *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology* (eds. Cheryll Glotfelty and Harold Fromm), Athens, Georgia 1996, 105–123
- „Sisyphus“, *Encyclopaedia Britannica* (<https://www.britannica.com/topic/Sisyphus>).
- Louise SQUIRE, “Death and the Anthropocene: Cormac McCarthy’s World of Unliving“, *The Oxford Literary Review*, 34/2012, no. 12, 211–228
- Dražen ŠIMLEŠA, *Ekološki otisak. Kako je razvoj zgazio održivost*, Zagreb 2010
- Tea ŠITUM, „Planet Friedman“, *Citajme.com* (<http://citajme.com/planet-friedman/>).
- Tjaša TRČEK, *Ekokritika – upodobitve narave v izbranih mladinskih delih*, diploma paper, University of Ljubljana, Faculty of Education, 2016
- Matko VLADANOVIĆ, “Edo Popović: *Mjesečev meridijan*“, *Moderna vremena* (<http://www.mvinfo.hr/clanak/edo-popovic-mjesecev-meridijan>)
- World Population Prospects. The 2015 Revision. Key Findings and Advanced Tables*, New York 2015 (https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf)
- “Zagrobni život“, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66705>).

KEYWORDS

Vladan Desnica

ecocriticism

CROATIAN NOVELS

ABSTRACT:

The author gives an ecocritical reading of a short, unfinished novel by Vladan Desnica *Pronalazak Athanatika* (The Discovery of Athanatik). The paper comprises three thematic units: an ecocritical approach to a thematic cycle (life – death – immortality) in the novel, compared with *Homo Deus* by Yuval Noah Harari; an ecocritical analysis of rain as seen from the point of view of Susan Farrell's ideas; and an analysis of *Pronalazak Athanatika* in the context of two dystopian ecological/environmental novels in contemporary Croatian literature, *Planet Friedman* by Josip Mlakić and *Mjesečev meridijan* (The Moon Meridian) by Edo Popović, with a comparison to ecocritical readings of Louise Squire. The author concludes that *Pronalazak Athanatika* – defined in genre terms as speculative fiction – makes Desnica a predecessor to current scientific considerations (Harari) and literary works (Mlakić, Popović) in warning that ecology and ecological factors – immortality and population increases, a lack of food, and ultimately the destruction of the planet – may have destructive effects on social change, the division of power, and the shape of the future.

dystopia

ENVIRONMENTAL HUMANITIES

NOTE ON THE AUTHOR:

Goran Đurđević – 1988, a Croatian-born archaeologist and ancient and environmental historian who works as lecturer/assistant professor at Beijing Foreign Studies University. Educated in Croatia (University of Zadar), India (Mumbai University), China (Capital Normal University in Beijing) and the USA (UCLA) in the fields of archaeology, history and comparative mythology. He obtained Ph.D. at Capital Normal University in 2021 (thesis *Reflection in Qin – Han and Roman Art: a comparative study of ancient mirrors*). Research interests are in three main focuses: global antiquities and comparative archaeology, digital humanities, environmental humanities.

Ekokrytyczne czytanie powieści Vladana Desnicy *Pronalazak Athanatika**

Goran Đurđević

ORCID: 0000-0002-9002-8132

* Dziękuję Dariji Đurđević i prof. dr. sc. Jožici Čeh Stergar za pomoc przy zbieraniu literatury, Vinkovi Tadiciovi za cenne rady, zwłaszcza przy literaturze historycznej oraz doc. dr sc. Suzani Marjanić i doc. dr sc. Mirandi Levant-Peričić za wyjątkową pomoc przy formułowaniu koncepcji, a także anonimowym recenzentom i redaktorom za konstruktywne i życzliwe rady oraz cierpliwość.

1. Wstęp

Lata siedemdziesiąte XX wieku otwierają nowe perspektywy oraz ogląd na świat człowieka i człowieczeństwo. Społeczno-polityczny kontekst tych przemian sięga wydarzeń z 1968 roku, demonstracji studenckich, narastającej dekolonizacji i wyzwolenia krajów Trzeciego Świata. Wiąże się też ze sprzeciwem wobec interwencji USA w Wietnamie oraz z obawami przed możliwym konfliktem nuklearnym między rywalami z czasów zimnej wojny, a także kryzysem naftowym (energetycznym). Wydarzenia te, w połączeniu z rozwojem technologicznym, opartym na postępie nauk przyrodniczych i technicznych, pojawieniem się licznych wynalazków ułatwiających życie codzienne oraz szybkim nastaniem społeczeństwa konsumpcyjnego, otwierają nowe pola do kreowania świata, podążają za ówczesnymi wyzwaniem i problemami. Pojawiły się i rozpoczęły swą działalność ruchy ekologiczne (zielonych), feministyczne (dotyczące płci i kobiet), pacyfistyczne (antywojenne) oraz inne. Grupy te postrzegają codzienność w odmienny sposób i otwierają pole na nowe tematy, wprowadzając do postmodernizmu. W ponowoczesności otwiera się droga m.in. na studia kulturowe, kulturę popularną, ekokrytykę/ekokrytycyzm¹, ekofeminizm, lingwistyczny zwrot, analizę dyskursu i na wiele innych subdyscyplin, kierunków badawczych oraz innowacji teoretyczno-metodologicznych².

¹ W pracy konsekwentnie posługuję się terminem ekokrytyka, który w swoich pracach wykorzystywała Suzana Marjanić, a nie ekokrytycyzm, jak proponował Domagoj Brozović. Por. Suzana Marjanić, „Književni svjetovi s etnološkom, ekološkom i animalističkom nišom”, *Narodna umjetnost*, 43, nr 2 (2006): 163–186; Suzana Marjanić, „Zoosfera Tita Andronika: ljudska, previše ljudska bestijalnost”, *Treća*, 10, nr 2 (2008): 59–82; Domagoj Brozović, „Čitati zeleno. Ekokriticizam – neprepoznata mogućnost suvremene hrvatske znanosti o književnosti”, *Književna smotra*, 44, nr 164–165 (2012): 29–35.

² W licznych tytułach o zmianach w różnych aspektach rzeczywistości społecznej lat siedemdziesiątych por. Thomas Borstelmann, *The 1970s. A New Global History from Civil Rights to Economic Inequality* (Princeton: Princeton University Press, 2015); *The Shock of the Global. The 1970s in Perspective*, red. Niall Ferguson i in. (Harvard: Harvard University Press, 2011).

Ekokrytyka, jako jeden z nowszych sposobów ujmowania nowoczesności, otworzyła różne perspektywy analizy kultury – zwłaszcza literatury i sztuk wizualnych – w kontekście środowiska. Pojęcie ekokrytyki zostało sformułowane przez Williama Rueckerta w jego artykule z 1978 roku *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*. Definiował ją jako połączenie koncepcji ekologicznych i literatury³. Pierwszą ideę połączenia przyrody i literatury, według Petera Berry’ego i Domagoja Brozovicia, wprowadził Karl Kroeber w pracy „*Home at Grasmere*”: *Ecological Holiness*, wydanej jeszcze w 1974 roku⁴.

Cheryll Glotfelty, redaktorka monografii *The Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*, przedstawia następującą definicję:

Ekokrytyka to badanie związku między literaturą a środowiskiem fizycznym. Tak jak krytyka feministyczna bada język i literaturę z perspektywy świadomości płci, a krytyka marksistowska wprowadza świadomość o metodach produkcji oraz klas w wymiarze ekonomicznym do lektury swoich tekstów, tak ekokrytyka przyjmuje geocentryczne podejście do studiów literackich... Ekokrytyka podziela fundamentalne założenie, że kultura człowieka jest powiązana ze światem fizycznym, oddziałuje na niego, a on wpływa na nią. Ekokrytyka za swój temat przewodni obiera wzajemne powiązania przyrody i kultury, zwłaszcza kulturowych artefaktów języka i literatury...⁵.

Subdyscyplina rozwija się od końca lat osiemdziesiątych, a szczególnie intensywnie w latach dziewięćdziesiątych i dwutysięcznych, kiedy formowano stowarzyszenia (ASLE⁶ i EASLCE⁷) oraz gdy powstawały czasopisma i monografie. Amerykańska ekokrytyka skupia się na dziewiętnastowiecznych autorach i ich opisach natury (interpretacjach dzikiej przyrody, krajobrazów, motywów i tematów), co oznacza powrót i celebrowanie natury jako takiej. Natomiast Brytyjczycy są bardziej zorientowani na związek kultury i przyrody poprzez pryzmat antropocentrycznych zagrożeń dla tej drugiej (lub środowiska). Ważnym wyzwaniem, zdaniem Domagoja Brozovicia, jest z pewnością brak bardziej reprezentatywnej literatury metodologicznej i terminologicznej⁸, praktyk i paradygmatów. Jedno z kluczowych pytań brzmi: kto lub co znajduje się w centrum ekokrytycznej lektury dzieł literackich: człowiek czy przyroda? Ekokrytycy interpretują naturę i kulturę jako fenomen, a nie jako językowe, sztuczne konstrukcje⁹.

³ William Rueckert, „Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism”, w *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*, red. Cheryll Glotfelty, Harold Fromm (Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996), 107.

⁴ Peter Barry, *Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory* (Manchester–New York: Manchester University Press, 2009), 240; Brozović, *Čitati zeleno*, 29. Por. też Karl Kroeber, „‘Home at Grasmere’: Ecological Holiness”, *Publications of the Modern Language Association of America*, 89, nr 1 (1974): 132–141.

⁵ Cyt. wg Brozović, *Čitati zeleno*, 30. Por. też Cheryll Glotfelty, „Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis”, w *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*, red. Cheryll Glotfelty, Harold Fromm (Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996), 107.

⁶ Dane organizacji *Association for the Study of Literature and Environment* są dostępne na stronie <https://www.asle.org>.

⁷ Dane organizacji *European Association for Study of Literature Culture and Environment* są dostępne na stronie <https://www.easlce.eu>.

⁸ W ostatnim czasie poczyniono znaczące zmiany na tym polu, co widoczne jest w pracach Dereka Gladwina i Simona C. Estoka. Por. Derek Gladwin, „Ecocriticism”, *Oxford Bibliographies* (<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0014.xml>); Simon C. Estok, „Teorija s ruba: životinje, ekokritika, Shakespeare”, *Kazalište*, 11, nr 35–36 (2008): 84–97 (zob. obszerną bibliografię).

⁹ Por. Brozović, *Čitati zeleno*, 29–35.

Relacja natury i kultury ukształtowana w ekokrytycznych czytaniach dzieł literackich jest przyczynkiem do analizy powieści Vladana Desnicy *Pronalazak Athanatika*. Pierwotny pomysł pisarza o lekarstwie na nieśmiertelność i przemianach, jakie zachodzą w świecie, jest dobrą podstawą do odczytania wzajemnych relacji kultury i przyrody oraz obserwacji tej drugiej jako podmiotu, a nie tylko jako zmarginalizowanego tematu.

Niniejsza praca jest pomyślana jako kolaż trzech części tematycznych: ekokrytycznego podejścia do życia – śmierci – nieśmiertelności przez porównanie i powiązanie niedokończonych powieści Desnicy z dziełem *Homo deus*. Następna część dotyczy ekokrytycznej analizy deszczu przez pryzmat koncepcji Susan Farrell; analizy powieści *Pronalazak Athanatika* w kontekście dystopijnych powieści ekologicznych/dotyczących środowiska we współczesnej literaturze chorwackiej: *Planet Friedman* Josipa Mlakicia i *Mjesečev meridijan* Edo Popovicia wraz z porównaniem ekokrytycznego czytania koncepcji antropocenu autorki Louise Squire.

2. Życie – śmierć – nieśmiertelność: powieść *Pronalazak Athanatika* w ujęciu ekokrytycznym

Już w czasach prehistorycznych ludzie stworzyli binarny system składający się z życia i śmierci. O ile pierwszy element tego systemu można było jasno rozpoznać przez narodziny człowieka i samo życie, o tyle drugi – śmierć – pozostał zagadką, mistyczną i nieokiełznaną. Z tych powodów w wielu mitach, religiach, sztuce i dziełach literackich pojawia się opowieść o nieśmiertelności i poszukiwaniu jej jako swoistego zwycięstwa nad śmiercią¹⁰. W niektórych mitologiach nieśmiertelność kojarzy się z określonymi roślinami, charakterem przyrody (górami, morzem, nieznanymi lądami) czy życiem bohaterów i bogów¹¹. Jednakże większość religii monoteistycznych postrzega śmierć jako kontynuację życia w innym świecie, w zależności od okoliczności i ziemskiego życia danej osoby¹². Współcześnie, w XXI wieku, koncepcja nieśmiertelności jest aktualizowana. Dzisiaj nieśmiertelności nie doświadcza się poprzez odnalezienie konkretnego kwiatu lub liścia wybranej rośliny, zjedzenie określonych pokarmów (owoców lub warzyw) lub przez podróż w góry lub nieznanne kraje – jak to wyobrażano sobie w przednowoczesnym świecie. Przedłużanie ludzkiego życia odbywa się poprzez wykorzystanie możliwości technologicznych, w tym powiązanie ze sztuczną inteligencją, wynalazkami, robotami i podobnymi nowinkami.

¹⁰Por. Jacques Choron, „Death and Immortality”, w *Dictionary of the History of Ideas*, red. Philip P. Wiener, t. 1 (New York: Charles Scribner's Sons, 1974), 635–646 (<https://web.archive.org/web/20070311081839/http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI/dhi.cgi?id=dv1-76>).

¹¹Na przykład *Ep o Gilgamešu* lub *Putovanje na zapad* pokazują wyobrażenia o poszukiwaniu nieśmiertelności w mitologii sumerskiej, chińskiej. Problem zjawiska nieśmiertelności w mitologii greckiej uwypuklony jest w micie o Syzyfie i schwyтaniu boga Tanatosa, które zatrzymało umieranie ludzi, dopóki bóg nie został uwolniony. Por. Reginald Campbell Thompson, *The Epic of Gilgamesh: Complete Academic Translation*, translated from cuneiform tablets in the British Museum literally into English hexameters, London 2007; Wu Cheng'en, *A journey to the West* (Beijing: Foreign Languages Press, 1955); „Sisyphus”, *Encyclopaedia Britannica* (<https://www.britannica.com/topic/Sisyphus>).

¹²W chrześcijaństwie objawia się to w idei życia pozagrobowego i wizji raju, czyśćca (który uznają katolicy) i piekła, podczas gdy w islamie odnajdujemy podobną koncepcję dla raju (*dżennet*) i piekła (*dżehennem*), a w judaizmie raju (*shamayin*) i piekła (*gehenna*). Podobne koncepcje są w religiach wschodnich: buddyzmie i hinduizmie, np. z różnym rozumieniem piekła, spośród których najbardziej znana jest *naraka*. Szczegółowiej o życiu pozagrobowym zob. „Zagrobni život”, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66705>).

Drugi element w tej binarnej parze, nawiązujący do pierwszego, czyli dążenie człowieka do nieśmiertelności, jest fundamentalnym pytaniem ekokrytyki, stworzonym we (współ)relacji kultury i przyrody. Ich dychotomię najlepiej określa William Howarth, definiując ekokrytyka/ekokrytyczkę jako „osobę, która analizuje wady i zalety opisów ukazujących wpływ kultury na przyrodę z zamiarem gloryfikowania, krytykowania jej eksploatacji i naprawienia szkód wyrządzonych przez aktywność polityczną”¹³.

Pisarz Vladan Desnica w swoich dziełach wielokrotnie poruszał problematykę śmierci i nieśmiertelności, czyniąc z nich główny temat, a najbardziej wyraziście przedstawił je w niedokończonyj powieści *Pronalazak Athanatika*. Ta krótka powieść ma strukturę dialogu między narratorem i Krezubogiem, znajomym narratora, przedstawiającym swoją nową koncepcję, a dokładniej fabułę nienapisanej powieści. Akcja rozgrywa się w bliżej nieokreślonej przyszłości (autor używa określenia „kilka wieków naprzód”¹⁴), w nienazwanym i nieznanym kraju, w którym dochodzi do wynalezienia leku (szczepionki) przeciwko śmierci.

Należy podkreślić decyzje terminologiczne Desnicy, jak zauważa Krešimir Nemeč, ponieważ pisarz konsekwentnie używa następujących terminów: lekarstwo, hormon lub *czynnik Iks* zamiast eliksir, by określić wynalazek *athanatik* (którego sama nazwa wskazuje, czego dotyczy: *athanatos* – przeciwko śmierci), oraz określeń *wieczna regeneracja* lub *nieskończony czas trwania* zamiast nieśmiertelność¹⁵. Dzięki temu akcentuje naukowe pochodzenie leku – zresztą wyraźnie stwierdza, że lek jest wynikiem badań naukowych – odcinając się w ten sposób od tradycyjnych podejść do nieśmiertelności i poszukiwań eliksirów.

W dalszej części akcji widoczne są konsekwencje społeczne i gospodarcze. Na samym początku wynalazek wywołał niespotykaną euforię, radość i celebrację, które wkrótce, wraz z wprowadzeniem nadzoru państwowego, zaczęły się zmieniać. Okazało się bowiem, że nie każde życie jest równie cenne. O nieśmiertelności decydował specjalny urząd Izuzeća od smrti (Zwolnienia od Śmierci), który dokonał segregacji grup społecznych (klas) w celu przydzielania *athanatiku*. Segregacja ma układ piramidalny i hierarchiczny, jest mocno powiązana z aktualną pozycją władzy, począwszy od prezydenta i premiera aż po niższe szczeble. Ta zasada została w powieści uzasadniona powszechnym problemem środowiska: brakiem wystarczającej ilości żywności. Wprowadzone środki prowadzą do nasilenia przemocy, kradzieży, oszustw, zabójstw, zamieszek i rewolucji. Rezultatem jest powstanie totalitarnego państwa dyktatora Maman-Mammona, które kontroluje życie i śmierć swoich obywateli. Wkrótce potem nastąpiły zabójstwa, konflikty i ponowne wykorzystanie komór gazowych oraz podział ludzi na dwie większe grupy: śmiertelnych i nieśmiertelnych. Chociaż lek udoskonalono na dwa podtypy – A (który działał na wszystkie rodzaje śmierci, w tym nagłe) i B (który działał tylko w przypadku śmierci naturalnej) – nie poprawiło to sytuacji, ponieważ brak pożywienia i konsekwencje przyjmowania specyfiku (zaburzenia) spowodowały dalsze problemy. Zakończenie skutkowało świadomym zniszczeniem medykamentu, czyli wybrania przez ludzkość śmiertelności zamiast nieśmiertelności.

¹³William Horwath, „Some Principles of Ecocriticism”, w *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*, red. Cheryl Glotfelty, Harold Fromm (Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996), 69. Por. też Tjaša Trček, „Ekokritika – upodobitve narave v izbranih mladinskih delih”, diplomski rad, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2016, 3.

¹⁴Vladan Desnica, *Pronalazak Athanatika* (Zagreb: V.B.Z., 2006), 8.

¹⁵Krešimir Nemeč, „Pronalazak Athanatika – između utopije i distopije”, w Desnica, *Pronalazak Athanatika*, 87.

O aktualności tego tematu na początku XXI wieku świadczy również pojawienie się światowego bestsellera słynnego izraelskiego historyka Yuvala Noaha Harariego i jego dzieła *Homo deus* o bardzo znaczącym podtytule *A brief history of tomorrow* [pol. wyd. *Krótką historią jutra*]. Jest to swego rodzaju kontynuacja jego poprzedniego sukcesu *Sapiens* z podtytułem *A brief history of humankind* [pol. wyd. *Od zwierząt do bogów. Krótka historia ludzkości*]. W *Sapiens* Harari przez pokazanie czterech rewolucji – poznawczej, rolniczej, unifikacyjnej i naukowej [w polskim wydaniu znajdują się trzy, bez unifikacyjnej – przyp. tłum.] – wyjaśnił, że w przeszłości człowiek osiągnął swój obecny poziom, natomiast w *Homo deus* zajął się problemami przyszłości¹⁶. W części wprowadzającej autor przedstawia krótki przegląd historii poprzez wizję zwycięstwa ludzi nad wojną (stwierdza, że samobójstwo jest bardziej prawdopodobne niż śmierć na wojnie), głodem (na świecie jest więcej otyłych niż głodnych) i chorobami (większość chorób zakaźnych i epidemii została zwalczona). W tej części książki, jak podkreśla Tizian Raspor, dominuje ton optymistyczny¹⁷. W pierwszym rozdziale Harari przedstawia przeszłość człowieka jako najpotężniejszej istoty na planecie, od początków *Homo sapiens* do współczesności. Podobnie jak w książce *Sapiens*, autor wyjaśnia to przez stworzenie kolektywnej wyobraźni zbiorowej, która przeradza się w mity, pozwalając na uformowanie wspólnoty złożonej z nieznanymi sobie osób. Taka imaginacja umożliwiała kreowanie narodów, pieniędzy, religii, praw człowieka, przepisów i tym podobnych. Wśród swoich tez wyróżnia koncepcję algorytmu jako swego rodzaju źródła wniosków i podejmowania decyzji (zamiast posługiwania się intuicją). W drugiej części idzie o krok dalej, ukazując niemożliwą do pogodzenia różnicę między władzą a rozsądkiem, stwierdzając, że poprzez wybór władzy jednostka zbliża się do statusu bóstwa (w religiach tradycyjnych), ponieważ potrafi kontrolować i koordynować różne procesy. W ostatnim rozdziale wprowadza ideę dataizmu (religii danych) jako nowej „religii” hołdującej sile i znaczeniu informacji oraz projekcji przyszłości zgodnie z nowymi postępami technologicznymi, określając, jakie to będzie miało konsekwencje w ruchach społecznych, z możliwym dalszym wzrostem nierówności społecznych¹⁸.

Najważniejszy podrozdział dotyczący tego tematu nosi tytuł *The Last Days of Death*. Harari zarysowuje w nim swoją tezę o nieśmiertelności. Opisuje świętości ludzkiego życia widoczną w wielu aktach prawnych i legislacyjnych, a także w życiu codziennym. Jednak zauważa, że religie (chrześcijaństwo, hinduizm, judaizm) mają inne spojrzenie na śmierć, ponieważ bez niej cała koncepcja tych wspólnot – obejmująca niebo, piekło i reinkarnację – traci sens. Współczesny człowiek, według Harariego, umiera z powodu problemów technicznych – serce przestaje bić, dochodzi do zatoru tętnicy, komórki rakowe rozrastają się w organizmie, ponieważ serce nie otrzymuje powietrza albo z powodu genetycznej mutacji komórek.

Jego tezę o śmierci najlepiej streszcza następujące zdanie: „Jeśli tradycyjna śmierć była specjalnością księży i teologów, dziś sprawę przejęli inżynierowie”¹⁹. Uważa, że zawsze w tle

¹⁶Yuval Noah Harari, *Sapiens. Kratka povijest čovječanstva* (Zagreb: Fokus komunikacije, 2015). Por. też Goran Đurđević, „Yuval Noah Harari, Sapiens: kratka povijest čovječanstva, Fokus, Zagreb 2015, 479”, *Historijski zbornik*, 68, nr 1 (2015): 203–205.

¹⁷Tizian Raspor, Yuval Noah Harari, *Homo deus. Kratka povijest sutrašnjice, prevela s engleskog Marija Perišić*, Fokus komunikacije Zagreb 2017, 461, *Historiografija.hr*, <http://www.historiografija.hr/?p=5663>.

¹⁸Yuval Noah Harari, *Sapiens*. Por. też Đurđević, „Yuval Noah Harari, Sapiens. Kratka povijest čovječanstva”, 177–178.

¹⁹Harari, *Sapiens*, 28.

istnieje problem techniczny, nawet przy złych warunkach pogodowych, wypadkach samochodowych i innych nieszczęściach, które powodują śmierć. Przekonuje, że wyszukiwarka internetowa i jedna z najpotężniejszych korporacji, Google, zainwestowały znaczące środki na badania śmierci i walkę z nią, zatrudniając dwóch wybitnych naukowców i „promotorów” nieśmiertelności – Raya Kurzweila i Billa Marisa. Jednocześnie Google nie jest jedyną firmą z Doliny Krzemowej, która inwestuje w tego typu badania. Nieśmiertelność będzie generować różnorodne zmiany społeczne dotyczące wyborów zawodowych, przebiegu kariery, małżeństw i struktury rodziny, rodzicielstwa. Harari kończy rozdział ostrzeżeniami przed tym, co może się wydarzyć, gdy nauka stworzy warunki do nieśmiertelności. Rysuje wizje konfliktów, wojen i wzajemnej walki o nieśmiertelność, które rzuca cię na dotychczasowe konflikty. To w nich lęk przed śmiercią zostanie zastąpiony wojnami, czyli walką o nieśmiertelność²⁰.

Porównując tych dwóch autorów, Desnicę i Hararię, zauważamy, że niezależnie od czasu powstawania ich prac piszą o tym samym problemie, z podobnego punktu widzenia, choć z różnym skutkiem. Obaj piszą o nieśmiertelności jako fenomenie przyszłości opartym na nauce i technologii, przy czym już pierwsze różnice powstają na tym właśnie polu: Desnica dostrzega źródło nieśmiertelności w medycynie, według Hararię nieśmiertelność to postęp technologiczny (operacje transplantologiczne dzięki rozwojowi robotyki i przyrządów technologicznych dla zdrowia). Koncepcja lekarstwa na nieśmiertelność przypomina łączenie tradycyjnych wyobrażeń o zdobyciu nieśmiertelności (lecznicze zioła lub określona żywność) z osiągnięciami czasów współczesnych (wynalazkiem leków). Innymi słowy, Desnica traktuje problem nieśmiertelności i śmiertelności jako rodzaje chorób i wyobraża sobie, jakie zdarzenia i konsekwencje przyniosłoby wynalezienie prewencyjnego środka na zniknięcie śmiertelności, czyli zapobieganie umieraniu. Podejście Hararię jest podobne do podejścia współczesnych inżynierów. Postrzega ludzkie ciało jako mechanizm z częściami o określonym terminie przydatności, które podlegają wymianie, czyniąc ten mechanizm mniej lub bardziej trwałym. W postrzeganiu nieśmiertelności Desnica w ciekawy sposób powiązał tradycję (wyjątkowy preparat, który nazywa lekiem) i podejście naukowe (systematyczne badania, wynalazek). Tym samym stał się mostem łączącym tradycję i najnowsze podejście reprezentowane przez Hararię. W książce *Pronalazak Athanatika* widoczny jest kontrast między lekiem a wynalazkiem. Lek na nieśmiertelność zawsze jest produktem technologiczno-naukowej pracy, a tym samym w idei (i realizacji) jest daleki od tradycyjnego poszukiwania w przyrodzie (przez wybór konkretnej rośliny, podróż do odległych, egzotycznych i nieznanymi krajów). To odchylenie, mimo że częściowo oparte na tradycji (bo mowa jest o preparacie), pokazuje, jak bardzo człowiek, planując i realizując *athanatik*, oddalił się od przyrody jako całości zjawiska, w którym żyje i działa, a jak stał się hegemonom.

Wspólne dla obojga autorów jest to, że postrzegają śmiertelność jako problem naukowo-techniczny, który można rozwiązać wraz z rozwojem nauki i technologii. Podejście do śmierci jako choroby, defektu technicznego i przewidywanie, że rozwiązanie istnieje w takiej interpretacji zjawisk, sugeruje wykluczanie człowieka (którego cykl życia jest ograniczony przez narodziny, życie i śmierć) z przyrody przez stawianie go w pozycji dominującego, władcy, który znajduje sposób na przedłużenie życia i wykluczenie śmiertelności. Inne istoty żywe nie mają tej

²⁰Harari, 25–30.

możliwości, co dodatkowo izoluje człowieka i zaburza relacje z naturą, pokazując jego uprzywilejowanie i tworząc antagonizm między człowiekiem a innymi (mam tu na myśli wszystkie żywe i nieożywione istoty oraz przyrodę). Oczekiwania, jakie żywili ludzie u szczytu osiągnięć kulturowych i naukowych oraz nieśmiertelność, doprowadziły do niespodziewanego wyobcowania od natury (a tym samym człowieka), co w konsekwencji zakłóciło relację z nią (podobnie jak w społeczeństwie, które tworzy reżimy totalitarne).

Druga różnica, którą odnajdujemy, dotyczy samego rozumienia nieśmiertelności. U Desnicy wynalezienie dwóch typów *athanatika* (A i B) oznacza uwzględnienie różnych rodzajów śmierci – naturalnej i niespodziewanej (tj. nienaturalnej). Natomiast Harari zajmuje stanowisko wobec nienaturalnej śmierci, wierząc, że niektórzy ludzie zginą w wypadkach i konfliktach wojennych, dlatego posługuje się określeniem bezśmiertelny zamiast nieśmiertelny.

Trzecią część zamysłu autorów stanowi porównanie konsekwencji. Nieśmiertelność w powieści Desnicy ma charakter pesymistyczny, ponieważ zostaje zatracona równorzędność śmiertelności, co prowadzi do powstania wielkich różnic społecznych w strukturze władzy, a ostatecznie do wyłaniania się systemów totalitarnych, które przechodzą od kontroli życia do całkowitej kontroli życia i śmierci. Wymazuje to wszelką nadzieję na równoprawność (równość wobec śmierci i interpretowanie ziemskiego życia w odniesieniu do życia pozagrobowego dawało pocieszenie i nadzieję wielu religijnym mieszkańcom). Jednak w zakończeniu dzieła Desnica otwiera możliwość pozytywnego zakończenia, niezależnie od przywrócenia ludzkiej śmiertelności. Harari nieśmiertelność (jeden z fenomenów przyszłości) opisuje również w tonie pesymistycznym, ponieważ nie traktuje jej jako celu ostatecznego, lecz sposób na stworzenie *Homo deusa* z obecnego *Homo sapiens*. Nieśmiertelność wpisuje się w całość jako pierwsza część serii: nieśmiertelność, szczęście, boskość. Harari pokazuje, czym może być nieśmiertelność (i dla kogo): „Jeśli Kurzweil i de Gray mają rację, być może już niektórzy nieśmiertelni mogą chodzić obok nas na ulicy, zwłaszcza jeśli idziesz Wall Street lub Piątą Aleją²¹. Wzmacnia to rozwarstwienie społeczne wynikające z istnienia nieśmiertelności, ponieważ ci, którzy mają najwięcej pieniędzy, będą w stanie sobie ten przywilej zapewnić. Również jako historyk dostrzega dotychczasowe tarcia i konflikty wewnątrz społeczeństw i państw, a także między poszczególnymi państwami i zakłada, że w walce o nieśmiertelność będą miały miejsce konflikty i wojny światowe.

Takie katastroficzne przewidywania zbiegają się u Harariego i Desnicy. Obaj postrzegają nieśmiertelność jako źródło nowych, jeszcze silniejszych i groźniejszych wojen, które swoją zaciekłością i znaczeniem przewyższą wszystkie dotychczasowe konflikty. W związku z tym pojawią się dodatkowe dyferencje społeczne o różnych skutkach. Desnica pisze o powstaniu reżimów totalitarnych, a Harari zakłada wybuch wojny o trudnym do przewidzenia zakończeniu, ponieważ obok obecnej nierówności ekonomicznej pojawi się i biologiczna. W pesymizmie obu autorów można odczytać konsekwencję odejścia od natury. W stworzonej dychotomii kultury i przyrody, w obu analizowanych utworach kultura traktowana jest jako nadrzędna. Pierwotna idea człowieka jako nieśmiertelnego, stwórcy i władcy (w powieści *Homo deus*) jest w swej koncepcji nienaturalna. Wychodząc od samej idei niezgodnej z naturą, jej

²¹Harari, 27.

realizacja musi skończyć się również konsekwencjami przeciwko naturze, gdyż oba systemy (reżimy totalitarne, wydarzenia wojenne) implikują istnienie hegemonów (ludzi, czyli części elity politycznej, militarnej i ekonomicznej) nad innymi/Innymi (resztą rasy ludzkiej, ale też wszystkich innych stworzeń i samej przyrody).

Analiza porównawcza tych dwóch dzieł doprowadza nas do oceny finalnej części samych dzieł. Obaj autorzy pozostawiają możliwość pozytywnego zakończenia, czyli wybrania optymistycznej drogi dla przyszłości. Podzielają humanistyczny światopogląd, w który należy włączyć naukę i osiągnięcia naukowe. Harari widzi wybór właściwej ścieżki we wspólnym globalnym zarządzaniu zamiast w dotychczasowych, narodowych rządach. Desnica kładzie nacisk na rozsądek i racjonalne rozwiązanie połączone z empatią jako odpowiedni kierunek dla przyszłości. Wybór pozytywnego rozwiązania i drogi, która zapobiegnie pesymizmowi i pogrążeniu się w dekadencji ludzkiej wyższości nad przyrodą i samowystarczalności, wiąże się bezpośrednio z rezygnacją z nieśmiertelności jako kulminacji nienaturalnego działania, które zaprzecza powiązaniom i połączeniu z naturą jako całością, którą tworzy człowiek razem z istotami żywymi i światem nieożywionym.

Dotychczasowe porównanie Desnicy i Harariego zostało sprowadzone do podejścia antropocentrycznego, w którym podstawą analizy była bezpośrednia społeczna konsekwencja (potencjalnej) nieśmiertelności. Innymi słowy analizowano komponent kulturowy (cywilizacyjny), zaniedbano podejście do środowiska i przyrody. Zależność między kulturą (cywilizacją) a naturą (środowiskiem) różni się w samych definicjach poszczególnych ekokrytyków²². Niezależnie od tego, jak interpretujemy tę relację, niewątpliwie ona istnieje.

W obu utworach przyroda nie jest wyraźnie nakreślona jako główny wątek, autorzy zajmują się społecznymi konsekwencjami nieśmiertelności. Przyroda jednak jest nie tylko dodatkiem, ale także istotnym czynnikiem tej wzajemności. Możemy się więc zastanawiać, na ile człowiek zdecydował się wyjść z naturalnego cyklu (który czyni razem ze światem ożywionym, a częściowo i nieożywionym), udowadniając swoją wyższość (jak pisze eksplicytnie Harari, stając się bogiem) i manifestując dążenie do nieśmiertelności. W ten sposób człowiek (a także jego stosunek do chorób, głodu i pokonywania klęsk żywiołowych) porzuca relacje z innymi żywymi istotami, stając się nadrzędnym elementem zewnętrznym. Powodzenie zwycięstwa nad śmiercią jako nieodłączną częścią natury i cyklem życiowym, przez który przechodzą wszystkie żywe istoty, przynosi zwycięstwo człowieka nad mistycznym i nieznanym, ale jednocześnie przyczynia się do zerwania łączności z naturą. Takie porzucenie kontaktu z przyrodą, przy jednoczesnym wzroście postępu technologicznego (Harari i Desnica nieśmiertelność łączą z przemysłem farmaceutycznym, robotyką i technologią), skutkuje rozpadem dotychczasowych, zakorzenionych stosunków społecznych, ale także powstaniem niezgodnego z naturą (a tym samym antyludzkiego) przenikania, relacji i zmian społecznych. Ostatecznie podporządkowanie wszystkiego, co dostępne rozwojowi, postępowi technologicznemu i naukowemu, a także wzrost kapitału, prowadzi do konfliktu z naturą, którego człowiek nie może wygrać, a wszyscy stają się przegranymi.

²²Na przykład Greg Garrard uważa, że wyzwaniem ekokrytyki jest ciągle pamiętanie o tym, w jaki sposób natura jest kulturowo zbudowana, a z drugiej strony, że istnieje. Por. Greg Garrard, *Ecocriticism* (Abingdon: Routledge, 2004), 10.

Do problemów ekologicznych wymagających zbadania należy związek między żywnością a środowiskiem i chorobami, ale także postrzeganie zwierząt. Desnica podkreśla, że żywność była największym problemem po wynalezieniu specyfiku *athanatik*, ponieważ Ziemia stała się niewystarczająca dla rosnącej liczby ludzi²³. Tym samym nieśmiertelność stała się poważnym problemem ekologicznym. W ten sposób Desnica przeciwstawia podstawowe potrzeby i cechy istot żywych (odżywianie jako proces podtrzymujący życie i śmiertelność/nieśmiertelność), ukazując ich wzajemne powiązania i swoisty paradoks, ponieważ ludzie chcąc osiągnąć wymagowany ideał nieśmiertelności, ignorują wszystkie inne czynniki naturalnego cyklu, doprowadzając do braku pożywienia, jednej z podstawowych potrzeb życiowych jako warunku podstawowego do dalszego rozwoju. To droga do dystopii, w której próba panowania przez człowieka nad życiem i śmiercią (w postaci nieśmiertelności) nieuchronnie prowadzi do zniszczenia przyrody, destrukcji środowiska i dehumanizacji.

W powieści Desnicy zwierzęta są wymienione tylko dwa razy. Jako pierwszy, na samym początku powieści, wspomniany jest wilk jako jeden z wyznaczników życia w przeszłości:

Ludzkie słowa i lęki przychodzą i wychodzą z mody. Jaką rolę w dawnych czasach w myślach i uczuciach człowieka pełniło słowo wilk! Prawie całe życie upływało „pod znakiem wilka”! Kto dziś jeszcze myśli o wilku? Kto w dzisiejszych czasach myśli o likantropii? Dziś człowiek nie boi się już śmierci...²⁴.

Kolejna wzmianka to porównanie przemiany ludzi w czasach *athanatiku* w drapieżcę:

Powiedzieliśmy: ludzie stali się drapieżcami. A to znaczy, że przestały dla nich istnieć wszystkie prawa i obowiązki, wszelkie moralne i inne zasady, rozsądek, refleksja, uprzedzenia czy jakkolwiek to chcecie nazwać. Przyszli drapieżcy nie wiedzieli już, czym jest ocena sytuacji, kompromis, taktyka i ostrożność, jak oszczędzać siły i mądrze chronić siebie. Wpadli bezmyślnie w przepaść, ginęli jak muchy – ale ginęli.²⁵

Odniesienie do wilka w tym przypadku wskazuje na średniowieczne wyobrażenia o wilkołakach, przerażających i wywołujących strach w przeszłości, który jednak zniknął wraz z wynalezieniem preparatu *athanatik*²⁶. Porównanie ludzkiego zachowania do drapieżcy, użycie samego słowa drapieżca (w pierwotnym znaczeniu rzędu ssaków lądowych) jako metafory dla niezorganizowanej, dzikiej wspólnoty lub grupy osobników funkcjonujących w dystopii wynalazku i działania *athanatiku*, jest sprzeczne z normami społecznymi i zasadami postępowania. Wybierając to słowo, które ma silny symboliczny przekaz czegoś obcego ludziom, Desnica pokazuje konsekwencję niekontrolowanego rozwoju technologicznego w obrazie pesymizmu, łamania norm społecznych i beznadziei. Właśnie ze względu na zakłócenie naturalnej równowagi między ludźmi i innymi istotami (ponieważ ludzie zyskują nieśmiertelność, a tym samym stają się dosłownie i symbolicznie lepsi) odpowiedzią jest pesymistyczna dystopia, dla której pisarz pozostawia możliwość optymistycznego końca.

²³Desnica, *Pronalazak Athanatika*, 21.

²⁴Desnica, 8.

²⁵Desnica, 62.

²⁶O wilkołakach, likantropii w kulturze popularnej w Chorwacji por. Ingrid Kirša, „Likantropija u popularnoj kulturi”, dyplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Odsjek za kroatologiju, 2017.

Vladan Desnica obrazuje wybrane stosunki społeczne jako choroby, które podlegają pewnym zasadom:

Tylko by przypadkiem pacjentowi się nie przytrafiło, by zamiast na raka umarł z powodu infekcji! Ponieważ między chorobami panuje dżentelmeńska umowa. Nie ma przechwycenia ani wychodzenia przed szereg. Wyjątkowo może się zdarzyć, by jakaś nowa choroba, która nie zna jeszcze panujących reguł, przekracza granicę. Ale natychmiast klepną ją po ramieniu, ponieważ tu panuje idealny szacunek dla rezerwacji. Na przykład, jeśli ktoś ma umrzeć na raka, to niemożliwe, by np. przeszedł udar. Może się całować w usta z zadżumionymi (*empetés*), może szesnaście razy dziennie spocony skakać na główkę do zimnej wody, nie rozchoruje się na dżumę, nie dostanie zapalenia płuc!²⁷.

Koncepcję przedstawiania korelacji między chorobami dla odzwierciedlenia uwarunkowań społecznych można odczytywać jako sieciowanie i łączenie zjawisk naturalnych (jakimi są choroby), żywych istot (od człowieka po różne drobnoustroje, wirusy i bakterie) oraz relacji społecznych. W ten sposób mamy powiązanie przyrody i społeczeństwa, ponieważ indywidualna wiedza społeczna i relacje mogą być wykorzystane w zastosowaniu do przyrody i odwrotnie, a to wskazuje na jedność istot żywych i materii nieożywionej jako całości, która tworzy przyrodę na Ziemi.

U Harariego siła, którą mają ludzie, jest źródłem zagrożenia dla całej planety, więc trzeba się zastanawiać, na ile zapobieganie głodowi, wojnom i chorobom, wraz z towarzyszącym im wzrostem gospodarczym, było zgodne z potrzebami Ziemi. Z tego powodu autor uważa, że należy wybrać stabilność ekologiczną, by uniknąć katastrofy²⁸. Nieśmiertelność jako niepożądana konsekwencja niesie za sobą pewne problemy ekologiczne dla ludzkości, innych istot żywych i całej planety.

3. Deszcz jako zjawisko ekokrytyczne

Przyroda (w najszerszym tego słowa znaczeniu) wraz ze wszystkimi różnorodnymi zjawiskami jest stosunkowo powszechna w twórczości literackiej. Wielu pisarzy wykorzystywało zjawiska naturalne takie jak deszcz, słońce, śnieg, wiatr do tworzenia atmosfery, poprzez symbolikę wyrażali stany, uczucia i wydarzenia albo w określony sposób włączali je do akcji w swoich dziełach. Ekokrytyka z definicji łączy naturę z literaturą, więc zjawiska przyrodnicze są interpretowane inaczej niż zwykła analiza symboli czy tła wydarzeń.

Oprócz śmierci, będącej podstawowym wątkiem powieści *Pronalazak Athanatika*, dla ekokrytycznej lektury ważne jest zjawisko naturalne – deszcz. Jedną z podstawowych zasad ekokrytyki może być powiązanie przyrody – w tym wszelkich zjawisk – z literaturą. W powieści kilkakrotnie pojawia się deszcz – zaczyna się od wzmianki o deszczowym popołudniu, podczas którego narrator siedzi z Krezubim w kawiarni. Desnica przez narratora opisuje deszcz, który pada równomiernie przez kilka dni. Myśli o deszczu jak o wodzie – skąd pochodzi, czy tworzy cykl, czy jest to nowa woda:

²⁷Desnica, *Pronalazak Athanatika*, 15.

²⁸Yuval Noah Harari, *Homo deus. Kratka povijest sutrašnjice*, tłum. Marija Perišić (Zagreb: Fokus komunikacije, 2017), 23–24.

Czy to możliwe, że to zawsze nowa, nieużywana woda – ale skąd jej tak dużo! – lub czy to te same zapasy, raz już wykorzystane, płynące w zamkniętym kręgu, kanałami i wlotami, spływają do niektórych podziemnych punktów zbiorczych, gdzie są szybko filtrowane i oczyszczane, ponownie pompowane ku górze, a następnie oddolnie znów przelewane, odsączane, przeciekają... Jeśli tak właśnie jest, wtedy naprawdę, przy jakiejś nieprzewidzianej awarii maszyn, nie ma ratunku!...²⁹

Powieść kończy się deszczem i jego miarowym opadem, „jakby od zawsze padało i jak gdyby padać miało wiecznie”³⁰.

Desnica postrzega deszcz na kilku poziomach: a) symbolicznym, porównując go do upływu czasu jako *constans*, w którym wydarzenia się rozwijają lub nic się nie dzieje, niezależnie od tego (zarówno deszcz, jak i czas) płynie; b) na poziomie przyrodniczym lub technicznym, rozważając, jak powstaje i jak przebiega naturalny cykl obiegu wody w przyrodzie, postrzegając ten proces jako ciąg rozwiązań technicznych (punkty poboru, pompy, filtry); c) jako relacje między narratorem a deszczem, która jest „typowo barowa” i pokazuje związek między początkiem a końcem powieści, ponieważ deszcz pada przez cały czas trwania powieści.

Istotne wydaje się przyjrzenie się poziomowi technicznemu, czyli postrzeganiu deszczu jako systemu rozwiązań technicznych, służących do obiegu wody w przyrodzie. Takie podejście jest stopniowym wprowadzeniem do powieści, w której zostanie pokazany szczyt cywilizacji technologicznej, która stworzy *athanatik*. Ponadto przedstawienie deszczu jako rozwiązania technicznego, a nie zwykłego naturalnego cyklu pokazuje, że człowiek przyszłości z czasów *athanatika* nie postrzega zjawisk wokół siebie jako fenomenu przyrodniczego, co wskazuje na negację natury.

Zjawiska naturalne, takie jak deszcz, są stosunkowo powszechne w literaturze i niosą za sobą różną symbolikę. Wychodząc od koncepcji Susan Farrell, która na przykładzie lektury dzieła *Pożegnanie z bronią* amerykańskiego pisarza Ernesta Hemingwaya deszcz interpretuje w kontekście śmierci, deszcz u Desnicy nabiera nowego znaczenia nie tylko jako tło akcji powieści, ale także jako tło dla całej osi życia, śmierci i nieśmiertelności. Według Susan Farrell w powieści *Pożegnanie z bronią* powiązanie deszczu ze śmiercią można dostrzec na przykładach lęku przed deszczem i związanej z nim śmierci³¹. Najbardziej widoczne jest to w cytacie: „Boję się deszczu, ponieważ czasami widzę w nim siebie martwą – powiedziała mu – a czasami widzę ciebie martwego w nim”³².

Jeśli przyjmiemy ten model dla powieści *Pronalazak Athanatika*, pojawienie się deszczu na początku i na końcu utworu wskazuje na śmierć, a dokładniej na śmiertelność stojącą w tle powieści dialogowej i rozmów o nieśmiertelności między Krezubogiem a narratorem. Co więcej, słowa Desnicy o deszczu jako wartości stałej („jakby od zawsze padało i jak gdyby padać

²⁹Desnica, *Pronalazak Athanatika*, 7.

³⁰Desnica, 80.

³¹Susan Farrell, *Rainy Day Blues: we Role of Weather in "A Farewell to Arms"*, College of Charleston Blogs, <http://blogs.cofc.edu/hons110/les/2011/10/Rain-in-Hemingway.pdf>. Por. Ernest Hemingway, *A Farewell to Arms* (New York: Charles Scribner's Sons, 1929).

³²Hemingway, *A Farewell to Arms*, 135. Tłum. G.Đ.

miało wiecznie”) dodatkowo ukonstytuują śmiertelność jako naturalną odpowiedź na ludzkie poszukiwanie nieśmiertelności. Jednocześnie Desnica wskazuje na problem „zepsucia i wyzwolenia” od deszczu, czym przypomina, że przyroda wraz ze swoim zjawiskiem, jakim jest deszcz, jest nie tylko kulisami, tłem fabuły książki oraz ludzkiego życia, ale aktywnym elementem, równym człowiekowi i stałą wartością w jego życiu, kształtując go jako część przyrody w kontakcie ze zjawiskami naturalnymi (tak deszczem, jak i śmiercią). W tym kontekście można by zinterpretować początek i koniec powieści, kiedy opisywany jest deszcz.

4. *Pronalazak Athanatika* jako zapowiedź powieści dystopijnej dotyczącej środowiska/ekologii

Współczesna literatura chorwacka nie obfituje w powieści związane z dystopijną³³ przyszłością, którą determinują czynniki dotyczące środowiska/ekologii. Najbardziej reprezentatywnymi przykładami są powieści *Planet Friedman* Josipa Mlakicia i *Mjesečev meridijan* Edo Popovicia.

Akcja powieści *Planet Friedman* toczy się na zanieczyszczonej planecie, którą stała się Ziemia po zwyciężeniu doktryny ekonomicznej [Miltona – przyp. tłum.] Friedmana. Ludzie zostali podzieleni na kilka kategorii, a dokładnie grupy oraz strefy: A – uprzywilejowani, B – osoby, które mogą stać się uprzywilejowane, C – osoby odrzucone. Wspomniane strefy są ściśle wydzielone. Główną postacią jest Gerhard Schmidt. Choć należy do elity, dzięki swojej pacjentce Pauli Bolt – osobie z niepełnosprawnościami, odnoszącej sukcesy sportowe – ma okazję zobaczyć pozostałe, ubogie grupy społeczne. W świecie bez emocji i książek, zdominowanym przez kapitalizm, korporacje (Vijeće dvadeset i pet korporacija [Rada Dwudziestu Pięciu Korporacji], firmy takie jak Rosche i Natto) i *reality show* jako wyznacznik wartości, gdzie najważniejsze jest odniesienie sukcesu, Schmidt dzięki książkom Szekspira i Yeatsa (nieдоступnym w strefie A, ponieważ nie przetrwały), które otrzymał od Pauli, odkrywa swój ludzki wymiar. Ważnym wątkiem jest związek Gerharda z jego ojcem Andreasem, który okazał człowieczeństwo na planecie Friedman, przekazując leki i szczepionki chorym oraz potrzebującym z niższej grupy (B), w czasie wielkiej grypy. Został ukarany i zabity za zbrodnię współczucia. Schmidt i Paula spotykają przywódcę rebeliantów Blacktootha, który drukuje i dystrybuje książki, ale sam po zwycięstwie buntowników również ogranicza dostęp do nich i zostaje dyktatorem. Gerhard mówi o historii jako o polu magnetycznym z dwoma biegunami: rewolucji i kontrrewolucji. *Planet Friedman* kończy się wyjazdem Gerharda i Bruce’a, syna jego i Pauli, do bezpiecznego miejsca *Ždralove izvore*³⁴.

Wiele odniesień w powieści dotyczy współczesnego świata i jego postaci. Na przykład najpotężniejszy człowiek nazywa się Steven Yobs. W ten sposób dystopijna przyszłość jest przeplatana z teraźniejszością. Powieść pokazuje globalny obraz, w którym się znajdujemy i my sami³⁵.

³³O samych definicjach i rozbieżnościach Miranda Levanat-Peričić „Čitanje distopija iz aspekta različitih teorija žanra: Pavličić, Suvin, Frow”, w *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Vrsta ili žanr. Zbornik radova s XIX. međunarodnoga skupa održanog od 29. do 30. rujna 2016. godine u Splitu*, red. Vinka Glunčić-Bužančić, Kristina Grgić (Split-Zagreb: Književni krug, 2017), 249–258.

³⁴Josip Mlakčić, *Planet Friedman* (Zagreb: Fraktura, 2012).

³⁵Strahimir Primorac, „Imamo li komu slati poruke u boci?”, *Vijenac*, 21, nr 495 (2013), <http://www.matica.hr/vije-nac/495/imamo-li-komu-slati-poruke-u-boci-21432/>.

Powieść Edo Popovicia *Mjesečev meridijan* rozpoczyna się od opisu Mirko Grafa, członka komuny Korov, która zajmuje się ekologiczną uprawą produktów rolnych. Graf podróżuje do Zagrzebia, przedstawionego jako dystopijne miasto pełne grup społecznego marginesu – bezdomnych, bezrobotnych, żebraków. Spotyka znajomego Josipa Pavlovicia, bezrobotnego, byłego pracownika SalarLab. W powieści ludzie dzielą się na dwie grupy, w zależności od podejścia do środowiska: *Otrovani* (Zatruci) – którzy zniszczyli środowisko – oraz *Zaboravljeni* (Zapomniani) – którzy mieszkają w Europie Środkowej, w swego rodzaju oazie nieskażonego środowiska, piją wodę ze strumienia, żywią się dzikimi zwierzętami i plonami. Głównymi bohaterami są dziewczyna Mila Salar – córka właściciela SalarLab, bogatego Zorana Salara, prowadząca projekt o Zapomnianych, czyli grupie wybranych kobiet i mężczyzn, którzy mają zamieszkać w odosobnionym miejscu jak prehistoryczni myśliwi i zbieracze – oraz młody mężczyzna Kaj, jeden z Zapomnianych, którego ojciec Jakub był odpowiedzialny za stworzenie opowieści o historii i życiu Zapomnianych. Powieść kończy się opowieścią Mirka o Dolinie Japod (Japodska dolina), gdzie żyje komuna, a w niej mieszkają Mila, Josip, Kaj i inni³⁶. Utwór Popovicia ma również liczne odniesienia do współczesności, ponieważ zdarzenia wyimaginowane lub wyobrażone przeplatane są ze zdarzeniami, które nas dotknęły lub o których słyszeliśmy³⁷.

Powieści *Mjesečev meridijan* i *Planet Friedman* oraz znacznie starszą *Pronalazak Athanatika* można porównywać na kilku płaszczyznach. Podobieństwa dostrzega się w samej przyczynie zmian, począwszy od ekologii, ochrony środowiska, a w zasadzie braku troski o nie (zanieczyszczenie, zniszczone środowisko, śmierć – nieśmiertelność). Autorzy tworzą ciąg przyczynowo-skutkowy, ponieważ zmiany ekologiczne, jako przyczyna, prowadzą do znaczących następstw w postaci zmian społecznych, przejawiających się w ściśle podzielonym na dwie (Desnica, Popović) lub trzy grupy (Mlakić) społeczeństwie. Ostateczną konsekwencją jest stworzenie totalitarnego świata, czy to w formie dyktatury zbliżonej do faszystowsko-nazistowskiej (prawica) albo pozbawionego skrupułów świata korporacyjno-kapitalistycznego (Mlakić, Popović). Projekcja ekologicznie zanieczyszczonej przyszłości i ludzkości, zmierzających ku upadkowi, jest uwarunkowana przez wrogów ówczesnych czasów (współczesności), dlatego obawy Vladana Desnicy skupiają się na możliwym powrocie nazizmu i faszyzmu, wówczas jeszcze dobrze pamiętanych. Natomiast Popović i Mlakić, współcześni pisarze, skupili się na negatywach bardzo aktualnego świata korporacyjnego i kapitalistycznego. Zestawiając, społeczeństwo według Mlakicia jest łącznikiem między społeczeństwem Desnicy i Popovicia, ponieważ w powieści oprócz korporacyjnego kapitalizmu wprowadza też dyktaturę, w której kontrolowana jest wiedza, emocje i życie jako całość zaprojektowane przez Stwórcę – Friedmana³⁸. W ten sposób Mlakić pokazuje kulminację korporacyjnego kapitalizmu, który z konieczności przechodzi w dyktaturę, czyli totalitaryzm jako swój cel podstawowy.

³⁶Edo Popović, *Mjesečev meridijan* (Zagreb: OceanMore, 2015).

³⁷Strahimir Primorac, „Potraga za svijetom slobode”, *Vijenac*, 23, nr 561–562 (2015), <http://www.matica.hr/vijenac/561%20-%20562/Potruga%20za%20svijetom%20slobode/>.

³⁸Tea Šitum, *Planet Friedman*, Citajme.com (<http://citajme.com/planet-friedman/>).

Wszyscy trzej autorzy wskazują na niemożność wyizolowania człowieka od przyrody oraz konsekwencje takiego podziału. Brak związku z naturą i oddalenie się od niej, stawianie za nadrzędne tworzenie kultury, cywilizacji i rozwoju prowadzą do problemów ekologicznych, które muszą wpływać na problemy społeczne. Można z tego wyciągnąć bardzo pesymistyczną wizję przyszłości, która jest dystopijna – zniszczona, odczłowieczona, nienaturalna i skierowana przeciwko przyrodzie. Zachowaniem ukierunkowanym przeciwko przyrodzie ludzie niweczą swoją własną przyszłość.

W drugiej warstwie możemy przeanalizować czas i miejsce akcji. Desnica i Mlakić tworzą znacznie bardziej niejasny świat, nie podają dokładnego roku ani szczegółowego opisu przestrzeni czy też obszaru, gdzie dzieje się akcja. Terytoria i przestrzenie są w rzeczywistości globalne i mogą być powiązane z różnymi krajami. Popović jest znacznie dokładniejszy w opisie miejsc (Zagrzeb, Dolina Japod), Chorwacja, Europa Środkowa), natomiast czas u niego jest nieokreślony, choć wiadomo, że dotyczy bliskiej przyszłości.

Cykl tematyczny nieśmiertelność: śmierć – życie jest punktem wspólnym dla wszystkich trzech autorów. Desnica zbudował całą swoją powieść wokół tematu nieśmiertelności i wynalezionej *athanatika*. Popović również porusza temat nieśmiertelności, ale marginalnie, najbardziej transparentnym u niego wątkiem jest powiązanie nieśmiertelności z pieniędzmi (kapitałem), a dokładniej z przeszczepem organów. Takie postrzeganie nieśmiertelności przybliża Popovicia do Harariego. U Mlakicia śmierć przedstawiona jest bez jakichkolwiek emocji i empatii. Wszystko postrzega przez pryzmat sukcesu, korzyści i chciwego nastawienia na własny zysk. U Popovicia i Mlakicia możemy mówić o śmiertelności, czyli o śmierci Ziemi z powodu długotrwałego zanieczyszczenia i problemów ekologicznych. Desnica przewiduje problem ekologiczny, biorąc pod uwagę niedobór żywności po wynalezieniu *athanatiku*. Wszyscy trzej autorzy poruszają wątek relacji nieśmiertelności jednostki wobec unicestwiania przyrody, co w dłuższej perspektywie prowadzi do wymarcia rodzaju ludzkiego.

Utwory możemy też analizować, opierając się na binarnych pojęciach wolności – dominacji. Wspólne dla wszystkich autorów jest stworzenie świata hegemonii i władzy, w którym uprzywilejowani (jeśli wyobrażamy sobie ich jako jedną grupę) dominują nad wszystkimi innymi, przy czym człowieczeństwo jako wartość całkowicie zanika w przyszłości budowanej – choć może lepszym określeniem jest burzonej – na problemach ekologicznych. Dlatego wolność jest najważniejszym pojęciem, z którym można definiować analizowane dzieła Desnicy, Mlakicia i Popovicia. Matko Vladanović pisze o powieści Popovicia: „U moru lažnih informacija, nametnutih i iskonstruiranih identiteta, manipulacija i propagande odgovor na pitanje slobode različit je za svakog pojedinca” [„W morzu fałszywych informacji, narzuconych i dekonstruowanych tożsamości, manipulacji i propagandy, odpowiedź na pytanie o wolność jest inna dla każdej jednostki”]³⁹. Te słowa doskonale opisują pojęcie wolności w wymienionych utworach, niezależnie od indywidualnego zbioru cech poszczególnych postaci. Kwestia dominacji i wyższości w odniesieniu do binarnej kwestii wolności jest nierozdzielnie związana z naturą i zniszczonym środowiskiem. We wszystkich trzech

³⁹Matko Vladanović, „Edo Popović: Mjesečev meridijan”, *Moderna vremena*, <http://www.mvinfo.hr/clanak/edo-po-povic-mjesecev-meridijan>.

działach dominacja człowieka (jako korporacyjnego, racjonalnego bytu technologicznego) stoi w sprzeczności z wolnością innych żywych podmiotów, ale także z wolnością człowieka (jednostki, która ma i tę drugą stronę: emocji i empatii, stanowiącą część naturalnej równowagi i cyklu życia).

W ślad za analizowaną wolnością i dominacją pojawia się pytanie o projekcje autorów dotyczące przyszłości i samego zakończenia każdej z powieści. Pod koniec swoich utworów Desnica i Mlakić przemawiają głosem optymistycznym: Desnica pisze o ostatecznym zniszczeniu *athanatiku*, a Mlakić tworzy nieskorumpowany świat (*Ždralove izvore*), miejsce nowego początku – choć nie bez dozy sceptycyzmu (otwarta kwestia wiadomości w butelce)⁴⁰. Zakończenie Popovicia niesie optymistyczne przesłanki, ponieważ pozostawia miejsce na różne koncepcje wolności, definiowane zgodnie z potrzebami konkretnych postaci (podróże Kaji i Josipa, refleksje Mirko nad przyszłością i miejscami, do których możemy się udać i gdzie możemy się zatrzymać)⁴¹. Wspólną cechą każdego zakończenia tych powieści jest to, że optymizm tkwi w swoistym powrocie do natury – u Desnicy w zniszczeniu nienaturalnego *athanatiku*, który narusza naturalny porządek, u Mlakicia w przeniesieniu się do obszaru chronionego, czyli miejsca, w którym przyroda nie została zdegradowana, podobnie jak u Popovicia, w poszukiwaniu wolności i miejsc, gdzie natura pozostała nietknięta.

W pracy *Death and the Anthropocene: Cormac McCarthy's World of Unliving* Louise Squire opiera swój paradygmat metodologiczny na koncepcji Paula Crutzena o antropocenie, okresie geologicznym, w którym człowiek znacząco wpływa na geologiczne i zmiany środowiskowe, a także na postrzeganiu śmierci przez Jacques'a Derridę. Przedstawione idee (antropocen i śmierć) stawia w kontekście teorii literatury i analizy dzieła literackiego. Autorka bada literackie dzieło Cormaca McCarthy'ego, wykorzystując doświadczenie śmierci według Jacques'a Derridy, i rozważa: „Nauczyć się żyć, oznacza nauczyć się umierać, nauczyć się stawiać wszystko na jedną kartę, to znaczy akceptować absolutną śmiertelność (bez zbawienia, zmartwychwstania i odkupienia siebie oraz innych) [...] filozofować, to znaczy nauczyć się umierać”⁴². Dalej Squire zastanawia się, w jaki sposób koncepcje Derridy o śmierci i archiwum mają zastosowanie do dzieł literackich: „a) niemożność odkrywania granic śmierci jako takiej i b) refleksja na temat krajów, w których dekonstrukcja staje się odpowiedzialna za przyszłość poza doświadczeniem, przy czym antropocen może być czasem, w którym boimy się skazić archiwum wydarzeniami fizycznymi, dlatego dekonstruujemy (choć staramy się zrekonstruować) to, kim jesteśmy”⁴³. Zadaje pytanie, czy koncepcję śmierci i antropocenu można połączyć oraz czy koncepcję archiwów Derridy jako matrycy można odczytać w wybranych utworach literackich (co sama czyni w pracach Cormaca McCarthy'ego). Łączenie ekokrytyki i dekonstrukcji jest otwartym zagadnieniem współczesnej metodologii ekokrytyki i tworzenia korelacji z postmodernizmem. Niezależnie od wspólnych korzeni w analizach poststrukturalistycznych, postmodernizm i ekokrytyka różnią się w części dotyczącej dekonstrukcji. Domagoj Brozović pisze o tym problemie w następujący sposób:

⁴⁰Mlakić, *Planet Friedman*, 253.

⁴¹Popović, *Mjesečev meridijan*, 171.

⁴²Cyt. za Louise Squire, „Death and the Anthropocene: Cormac McCarthy's World of Unliving”, *The Oxford Literary Review* 34, nr 12 (2012): 215. Tłum. za G.Đ.

⁴³Squire, 218. Tłum. G.Đ.

Tym, co odróżnia ekokrytykę od głównego nurtu poststrukturalizmu, jest rozwijanie świadomego sprzeciwu wobec postmodernistycznej inklinacji nieokiełznanej gry symbolicznej, językowej i kulturowej, przy czym zaleca się rekonstrukcyjne podejście do języka z wyraźnym osadzeniem w kontekście przyrody. Za pozornie głównym ekokrytycznym problemem związku środowiska z dyskursem wyłania się aksjomat o charakterze pozatekstowym i pozadyskursywnym, który otwarcie problematyzuje dekonstruktywne wymazanie relacji z rzeczywistymi referentami, co może skutkować poważnymi epistemologicznymi konsekwencjami dla współczesnej teorii literatury i kultury, a także motywować do rekonstrukcji pojęcia reprezentacji poetyckiej, którą postmodernizm traktuje *a priori* jako nieadekwatną. Ekokrytycznym wyzwaniem dla postmodernizmu i kluczowym pytaniem staje się, jak ponownie połączyć dyskursywność i materialność⁴⁴.

Opinia Domagoja Brozovića oraz autorów, na których się powołuje, jest jedną z możliwych interpretacji związku postmodernizmu z ekokrytyką⁴⁵. Cytując Timothy'ego Morgana, który uważa, że dekonstrukcja jest cichym przyjacielem ekokrytyki⁴⁶, uważam, że można stworzyć powiązanie ekokrytyki z postmodernizmem.

Idee Louise Squire dotyczące połączenia śmierci i koncepcji archiwów Derridy można zastosować do ekokrytycznej lektury wybranych dzieł Desnicy, Mlakicia i Popovicia. Katastrofa ekologiczna jest nieuniknioną konsekwencją działań człowieka w antropocenie, a zachowania w teraźniejszości i przyszłości będą tę sytuację potęgować. Czy warto żyć w światach opisanych w utworach *Pronalazak Athanatika*, *Planet Friedman* i *Mjesečev meridijan? W światach różnego rodzaju terroru, kontroli i śledzenia, w których segregacje ludzi są wyjątkowo wyraźne i oczywiste?* Ideę archiwum Derridy można odnaleźć w tych powieściach, zwłaszcza u Mlakicia i Popovicia, gdzie większość postaci nie jest w żaden sposób powiązana z przeszłością. Wyjątkiem są postacie anarchistów i ich przywódców, dalej Schmidta i Paula u Mlakicia, Zapomnianych oraz Mila i Mirko u Popovicia, pozwalają oni na wyjście z zanieczyszczonego świata i planety poprzez odwołanie do przeszłości i zachowanie określonych wartości z przeszłości takich jak książki, czytanie, emocje u Mlakicia lub życie w zgodzie z naturą jak u Popovicia. U Desnicy najbliżsi temu są „obserwatorzy”, jako zbiorowa nazwa ludzi, „którzy przeżywają historię i śledzą jej pogrzeb”⁴⁷, oraz członkowie herezji, którzy chcieli poznać prawdę. Właśnie nawiązania do przeszłości otwierały w utworach drogę do zmian i optymizmu. Uważam, że zerwanie powiązania z przyrodą nieuchronnie doprowadziło do zerwania z przeszłością i tradycją, co można odczytać w pesymizmie, który czeka nas w dystopijnej przyszłości. Źródłem optymizmu jest ponowne połączenie z naturą i odnowienie relacji z przeszłością. Ludzkie emocje, empatia, indywidualna odwaga, nadzieja i racjonalne podejście stworzyły przesłanki do lepszego życia w przyszłości.

⁴⁴Brozović, *Čitati zeleno*, s. 31.

⁴⁵O różnych teoriach postmodernizmu wobec ekokrytyki por. Serpil Oppermann, „Theorizing Ecocriticism: Toward a Postmodern Ecocritical Practice”, *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 13, nr 2, (2006), 103–128.

⁴⁶Timothy Morton, „Deconstruction and / as Ecology”, w *The Oxford Handbook of Ecocriticism*, red. Greg Garrard (Oxford: Oxford University Press, 2014), 291–304.

⁴⁷Desnica, *Pronalazak Athanatika*, 64.

5. Uwagi końcowe

Ekokrytyczna lektura powieści *Pronalazak Athanatika* ukazuje dwa zjawiska naturalne, które przewijają się w powieści. Pierwsza to idea śmierci i nieśmiertelności, która jest kluczowym motywem powieści i centralną osią fabuły. Porównując i łącząc⁴⁸ dzieła Vladana Desnicy i Yuvala Noaha Harariego, można zaobserwować, że obaj, analizując zakres nieśmiertelności, widzą wiele problemów, których ona dotyka, poczynając od środowiskowych, poprzez społeczne i ekonomiczne, do zmian politycznych. Niezależnie od różnic w osiągnięciu nieśmiertelności – wynalazek medycyny u Desnicy i rozwiązania techniczne Harariego – obaj dochodzą do podobnych wniosków, przy czym uwarunkowana badaniami naukowymi nieśmiertelność ma szerokie konsekwencje w postaci zmian społecznych, które prowadzą do trwałych i niebezpiecznych konfliktów. Konflikty te mają swoje źródło w próbach człowieka stawiania się ponad przyrodą i innymi istotami żywymi, opartych wyłącznie na wymiarze technologicznym i tzw. rozwoju i postępie. Przyroda staje się obiektem drogi człowieka do supremacji, czego dowodem są próby osiągnięcia nieśmiertelności i znajdowania dla niej rozwiązań jako zwieńczenia sukcesu technologiczno-naukowego. Wynikająca z tego samowystarczalność człowieka nieuchronnie prowadzi do egzystencjalnego, a następnie społecznego kryzysu, w którym ten sam człowiek staje się przegrany, próbując przejąć kontrolę nad przyrodą, jednocześnie się jej sprzeniewierzając.

Kolejnym zjawiskiem analizowanym z punktu widzenia ekokrytyki jest naturalne występowanie deszczu. Myślę, że Desnica, ukazując deszcz na początku i na końcu powieści, pokazał kontrast dla rozmowy narratora i Krezuboga – dyskutują o nieśmiertelności – ponieważ deszcz, interpretowany zgodnie z tekstami Hemingwaya, oznacza śmierć, czyli w tym przypadku ludzką śmiertelność. Deszcz jest również pokazany jako problem techniczny, a nie zjawisko naturalne, odrzucając w ten sposób człowieka z czasów *athanatiku*, interpretuje zjawiska przyrodnicze i otaczający go świat wyłącznie za pomocą procesów technologicznych. Dodatkowo zaakcentowane zostało odcinanie się od człowieka i przyrody. Umiejscawiając deszcz na początku i końcu powieści, niezależnie od akcji, pisarz pośrednio ostrzega przed ciągłą śmiertelnością człowieka, ale ukazuje także przyrodę jako aktywny czynnik, a nie tylko kulisy w tle ludzkich działań.

Otwarte pozostaje pytanie, na ile *Pronalazak Athanatika* wpisuje się w gatunkową charakterystykę fikcji spekulatywnej według analizy Mirandy Levanat-Peričić, która stwierdza:

Świat alternatywny tych powieści jest dwukrotnie bardziej odległy od empirycznej rzeczywistości autora – przez czas w przyszłości i niezdefiniowanej narodowo przestrzeni kulturowej. Stąd metagatunkowość dystopii w literaturze chorwackiej widoczna jest też w tym, że powieść chorwacka przenosi historię przyszłości do innej tradycji literackiej, najczęściej tej, do której dystopia pierwotnie należy⁴⁹.

⁴⁸O możliwości porównania i połączenia w naukach historycznych zob. Diego Olstein, *Thinking History Globally* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 59–98.

⁴⁹Miranda Levanat-Peričić, „Metažanrovska obilježnost spekulativne fikcije u hrvatskoj književnosti: od Šufflaya do Mlakića”, w *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Fantastika: problem zbilje. Zbornik radova sa XVIII. Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2015. godine u Splitu*, red. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz (Split-Zagreb: Književni krug – Filozofski fakultet, Odsjek za komparativnu književnost, 2016), 316.

Uważam, że *Pronalazak Athanatika* jest gatunkowo bliski akcji spekulacyjnej. O niezniszczalności przestrzeni zdarzeń i samego czasu świadczą wyznaczniki tej teorii. Powieść tę można zestawić z wieloma podobnymi, takimi jak *Planet Friedman* i *Mjesečev meridijan*. Oprócz wspólnej przyczyny wynikającej z problemów ze środowiskiem, istnieje widoczny podział społeczny na uprzywilejowanych – niezależnie od tego, czy są to nieśmiertelni, czy ci, którzy mają władzę społeczną bądź ekonomiczną – oraz wszystkich pozostałych. Ekologiczna przyczyna problemu niesie w konsekwencji zmiany społeczne i coraz większe i wyraźniejsze zróżnicowanie społeczne, kończące się systemami totalitarnymi – faszyzmem, nazizmem i kapitalizmem korporacyjnym w swoich odmianach.

Ciekawa jest koncepcja Desnicy o nieśmiertelności ludzi w odniesieniu do śmierci Ziemi jako planety – pokazanej u Popovicia i Mlakicia. Czy te dwie koncepcje można powiązać? Jaka jest maksymalna liczba ludzi, którzy mogą jednocześnie żyć na Ziemi?⁵⁰ Jakie będą tego ekologiczne konsekwencje?⁵¹ W jakim stopniu ludzkie działanie i dążenie do władzy, w tym nieśmiertelności, przyczynią się do zagłady Ziemi jako planety? Jakie będą społeczne konsekwencje zmian środowiskowych, których jesteśmy świadkami (globalne ocieplenie, topnienie lodowców, pustynnienie, niszczycielskie burze, wojny o energię i wodę, zanieczyszczenie powietrza, wody i gleby, eksploatacja zasobów naturalnych itp.)? Te pytania są jedynie bodźcem do refleksji i dalszej pracy, zwłaszcza w kontekście sztucznej inteligencji, bioinżynierii i potencjalnej nieśmiertelności lub bezśmiertelności w przyszłości.

Znaczenie niedokończonych powieści *Pronalazak Athanatika* można dostrzec, jeśli zestawimy ją z bardzo aktualnymi tematami życia i śmierci (w rozumieniu dążenia do przewyciężenia śmierci przez nieśmiertelność), a następnie ze sposobem myślenia o tej ostatniej. To z kolei jest bardzo ważne przy porównaniu z koncepcją Harariego, ale też z współczesnymi wyzwaniem śmierci i unikania jej. Desnicę można uznać za prekursora, który koreluje z aktualnymi rozważaniami naukowymi (Harari) i dziełami literackimi (Mlakić, Popović), ostrzegającymi, że czynniki dotyczące ekologii i środowiska (nieśmiertelność i wzrost populacji, niedobory żywności) mogą mieć poważny wpływ na zmiany społeczne, dystrybucję władzy i kształtowanie przyszłości. W ten sposób z dzieła literackiego, zdefiniowanego jako fikcja spekulatywna, powieść *Pronalazak Athanatika* stała się drogowskazem dla dającej się przewidzieć przyszłości i wyzwań, jakie niesie. Refleksje nad wyborami i podejście humanistyczne są zwrotem w kierunku lepszej i piękniejszej przyszłości całej ludzkości, świata istot żywych i Ziemi jako planety. Po przeanalizowaniu przywołanych w artykule dzieł można to uznać za wspólną refleksję Vladana Desnicy, Yuvala Harariego, Josipa Mlakicia i Edo Popovicia.

Tłumaczyła Joanna Dobosiewicz

⁵⁰Według badania ONZ oczekiwany jest znaczący wzrost do 11,2 miliardów ludzi do 2100 roku. Por. *World Population Prospects, The 2015 Revision. Key findings and Advanced Tables*, New York 2015, 2, https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf.

⁵¹Por. Dražen Šimleša, *Ekološki otisak. Kako je razvoj zgasio održivost* (Zagreb: TIM Press, 2010).

Bibliografija

- Barry, Peter. *Beginning Theory. An Introduction to Literary and Cultural Theory*. Manchester–New York: Manchester University Press, 2009.
- Borstelmann, Thomas. *The 1970s. A New Global History from Civil Rights to Economic Inequality*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Brozović, Domagoj. „Čitati zeleno. Ekokriticizam – neprepoznata mogućnost suvremene hrvatske znanosti o književnosti”. *Književna smotra*, 44, nr 164–165 (2012): 29–35.
- Campbell Thompson, Reginald. *The Epic of Gilgamesh: Complete Academic Translation*, translated from cuneiform tablets in the British Museum literally into English hexameters, London 2007.
- Cheng'en, Wu. *A journey to the West*. Beijing: Foreign Languages Press, 1955.
- Desnica, Vladan. *Pronalazak Athanatika*. Zagreb: V.B.Z., 2006.
- Đurđević, Goran. „Yuval Noah Harari, Sapiens: kratka povijest čovječanstva, Fokus, Zagreb 2015, 479”, *Historijski zbornik*, 68, nr 1 (2015): 203–205.
- Estok, Simon C. „Teorija s ruba: životinje, ekokritika, Shakespeare”. *Kazalište*, 11, nr 35–36 (2008): 84–97 Choron, Jacques. „Death and Immortality”. W *Dictionary of the History of Ideas*. Zredagowane przez Philip P. Wiener, t. 1, 635–646. New York: Charles Scribner's Sons, 1974, <https://web.archive.org/web/20070311081839/http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI/dhi.cgi?id=dv1-76>.
- Farrell, Susan. *Rainy Day Blues: we Role of Weather in „A Farewell to Arms”*. College of Charleston Blogs, <http://blogs.cofc.edu/hons110/les/2011/10/Rain-in-Hemingway.pdf>.
- Garrard, Greg. *Ecocriticism*. Abingdon: Routledge, 2004.
- Gladwin, Derek. „Ecocriticism”. W *Oxford Bibliographies* (<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0014.xml>).
- Glotfelty, Cheryll. „Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis”. W *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*. Zredagowane przez Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996.
- Harari, Yuval Noah. *Homo deus. Kratka povijest sutrašnjice*. Przetłumaczone przez Marija Perišić. Zagreb: Fokus komunikacije, 2017, 23–24.
- Harari, Yuval Noah. *Sapiens. Kratka povijest čovječanstva*. Zagreb: Fokus komunikacije, 2015.
- Hemingway, Ernest. *A Farewell to Arms* (New York: Charles Scribner's Sons, 1929).
- Horwath, William. „Some Principles of Ecocriticism”. W *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*. Zredagowane przez Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996.
- Kirša, Ingrid. „Likantropija u popularnoj kultury”. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Odsjek za kroatologiju, 2017.
- Kreober, Karl. „‘Home at Grasmere’: Ecological Holiness”. *Publications of the Modern Language Association of America*, 89, nr 1 (1974): 132–141.
- Levanat-Peričić, Miranda. „Čitanje distopija iz aspekta različitih teorija žanra: Pavličić, Suvin, Frow”. W *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Vrsta ili žanr. Zbornik radova s XIX. međunarodnoga skupa održanog od 29. do 30. rujna 2016. godine u Splitu*. Zredagowane przez Vinka Glunčić-Bužančić, Kristina Grgić, 249–258. Split–Zagreb: Književni krug, 2017.
- Levanat-Peričić, Miranda. „Metažanrovska obilježnost spekulativne fikcije u hrvatskoj književnosti: od Šufflaya do Mlakića”. W *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Fantastika: problem zbilje. Zbornik radova sa XVIII. Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2015. godine u Splitu*. Zredagowane przez Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz. Split–Zagreb: Književni krug – Filozofski fakultet, Odsjek za komparativnu književnost, 2016.

- Marjanić, Suzana. „Književni svjetovi s etnološkom, ekološkom i animalističkom nišom”. *Narodna umjetnost*, 43, nr 2 (2006): 163–186.
- Marjanić, Suzana. „Zoosfera Tita Andronika: ljudska, previše ljudska bestijalnost”. *Treća*, 10, nr 2 (2008): 59–82.
- Mlakić, Josip. *Planet Friedman*. Zagreb: Fraktura, 2012.
- Morton, Timothy. „Deconstruction and/as Ecology”. W *The Oxford Handbook of Ecocriticism*. Zredagowane przez Greg Garrard, 291–304. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Nemec, Krešimir. „Pronalazak Athanatika – između utopije i distopije”. W Vladan Desnica, *Pronalazak Athanatika*. Zagreb: V.B.Z., 2006.
- Olstein, Diego. *Thinking History Globally*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Oppermann, Serpil. „Theorizing Ecocriticism: Toward a Postmodern Ecocritical Practice”. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 13, nr 2, (2006): 103–128.
- Popović, Edo. *Mjesečev meridijan*. Zagreb: OceanMore, 2015.
- Primorac, Strahimir. „Imamo li komu slati poruke u boci?”. *Vijenac*, 21, nr 495 (2013), <http://www.matica.hr/vije-nac/495/imamo-li-komu-slali-poruke-u-boci-21432/>.
- Primorac, Strahimir. „Potraga za svijetom slobode”. *Vijenac*, 23, nr 561–562 (2015), <http://www.matica.hr/vije-nac/561%20-%20562/Potruga%20za%20svijetom%20slobode/>.
- Raspor, Tizian. *Yuval Noah Harari, Homo deus. Kratka povijest sutrašnjice, prevela s engleskog Marija Perišić, Fokus komunikacije Zagreb 2017, 461*. Historiografija.hr, <http://www.historiografija.hr/?p=5663>.
- Rueckert, William. „Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism”. W *Ecocriticism Reader. Landmarks in Literary Ecology*. Zredagowane przez Cheryll Glotfelty, Harold Fromm. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, 1996.
- Šimleša, Dražen. *Ekološki otisak. Kako je razvoj zgazio održivost*. Zagreb: TIM Press, 2010.
- Squire, Louise. „Death and the Anthropocene: Cormac McCarthy’s World of Unliving”. *The Oxford Literary Review*, 34, nr 12 (2012): 215.
- The Shock of the Global. The 1970s in Perspective*. Zredagowane przez Niall Ferguson i in. Harvard: Harvard University Press, 2011.
- Trček, Tjaša. „Ekokritika – upodobitve narave v izbranih mladinskih delih”. Diplomski rad. Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2016.
- Vladanović, Matko. „Edo Popović: Mjesečev meridijan”. *Moderna vremena*, <http://www.mvinfo.hr/clanak/edo-po-povic-mjesecev-meridijan>.
- World Population Prospects, The 2015 Revision. Key findings and Advanced Tables*. New York 2015, https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf.

SŁOWA KLUCZOWE:

Vladan Desnica

ekokrytyka

POWIEŚCI CHORWACKIE

ABSTRAKT:

Autor podejmuje się lektury krótkiej niedokończonej powieści Vladana Desnicy *Pronalazak Athanatika* z niszowej perspektywy ekokrytycznej. Artykuł składa się z trzech części tematycznych: ekokrytycznego ujęcia cyklu tematycznego: życie – śmierć – nieśmiertelność w porównaniu i nawiązaniu do dzieła *Homo deus* Yuvala Noaha Harariego. Następnie autor ekokrytycznie analizuje deszcz poprzez pryzmat koncepcji Susan Farrell. W ostatniej części analizuje utwór *Pronalazak Athanatika* w kontekście dystopijnych współczesnych chorwackich powieści ekologicznych/dotyczących środowiska: powieści *Planet Friedman* Josipa Mlakicia oraz książki *Mjesečev meridijan* Edo Popovicia, w odniesieniu do ekokrytycznych tekstów Louise Squire. Autor konkluduje, że Desnica w swoim dziele *Pronalazak Athanatika* – które zalicza do fikcji spekulatywnej – odwoływał się do aktualnych rozważań naukowych (Harari) i dzieł literackich (Mlakić, Popović). Ostrzegając, że ekologia i czynniki ekologiczne – nieśmiertelność i wzrost populacji, brak żywności, a w ostateczności niszczenie planety – mogą mieć destrukcyjny wpływ na zmiany społeczne, dystrybucję władzy i kształtowanie przyszłości. Desnica stał się dzięki temu prekursorem powieści ekologicznych.

dystopia

HUMANISTYKA ŚRODOWISKOWA

NOTA O AUTORZE:

Goran Đurđević – chorwacki archeolog, historyk starożytności i środowiska zatrudniony jako profesor na Pekinśkim Uniwersytecie Studiów Międzynarodowych. Odbył studia w Chorwacji (Zadar), Indiach (Uniwersytet w Bombaju), Chinach (Stołeczny Zwyczajny Uniwersytet w Pekinie) i w Stanach Zjednoczonych (UCLA) z archeologii, historii i mitologii porównawczej. Otrzymał tytuł doktora na Stołecznym Zwyczajnym Uniwersytecie w Pekinie w 2021 r. (rozprawa *Refleksja w sztuce okresu Qin - Han i w sztuce rzymskiej – studium porównawcze na temat starożytnych luster*). Prowadzi badania w trzech obszarach: światowa starożytna archeologia porównawcza, humanistyka cyfrowa, humanistyka środowiskowa. |